

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Demografie

Demografie – sociologie

Karolína Žemberová

**BEZDĚTNOST ŽEN V ČESKÉ REPUBLICE:
LONGITUDINÁLNÍ POHLED
CHILDLESSNESS IN THE CZECH REPUBLIC:
COHORT PERSPEKTIVE**

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: Prof. RNDr. J. Rychtaříková, CSc

Praha, 2011

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze.....

Podpis:

Poděkování:

Ráda bych tímto poděkovala Prof. RNDr. Jitce Rychtařikové, CSc. za její čas, podnětné připomínky, rady a nápady při vedené mé bakalářské práci

Bezdětnost žen v České republice: longitudinální pohled

Abstrakt

Cílem této práce je analýza bezdětnosti žen v České republice a mezinárodní porovnání se Slovenskem, Nizozemskem a USA. Hlavním nástrojem analýzy jsou generační tabulky plodnosti pro generace žen narozené v letech 1935–1968. V první části práce jsou představeny teorie, které se pokoušejí vysvětlit změnu reprodukčních preferencí zaznamenanou především v druhé polovině 20. století. Podle výsledků analýzy vývoje generační bezdětnosti byla v západních zemích výrazná změna zaznamenána již u generací žen narozených krátce po druhé světové válce. V České republice a na Slovensku se tento zlom udál až v životě žen narozených v šedesátých letech. Dále se analýza zabývá vývojem podílu bezdětných mezi ženami v České republice v závislosti na rodinném stavu dle sčítání lidu, která se uskutečnila po roce 1950. Ukázalo se, že podíl bezdětných se měnil především u svobodných a vdaných žen. V práci jsou také sledovány postoje a hodnotové orientace týkající se bezdětnosti na základě výběrových šetření. Výsledky práce poukazují na vzrůstající zastoupení bezdětných žen v jednotlivých zemích a také na rostoucí důležitost studia tohoto fenoménu.

Klíčová slova: bezdětnost, generační tabulky plodnosti, rodina, reprodukce, konečná plodnost.

Childlessness in the Czech Republic: cohort perspective

Abstract

The aim of this thesis is to analyze childless women in the Czech Republic and compare them to similar women in Slovakia, Netherlands and USA. The main statistical analysis used is generational fertility tables for women born between 1935 and 1968. The first part presents theories that attempt to explain the change of reproductive preferences which were distinctively different than the second half of the 20th century. According to the results of the analysis, there was a strong correlational change of generational childlessness in western countries by women born shortly after World War II. In the Czech and Slovak Republic the same generational childlessness was observed in women born in the sixties. Furthermore, it analyzes the percentage of childless women in the Czech Republic, depending on their marital status, according to data taken from the census, which took place after 1950. It was concluded that the percentage of childless women changed by single and married women. The work also studies attitudes and opinions regarding childlessness based on sample surveys. The results of this thesis show that there are a growing number of childless women in particular countries and also that there is a growing importance in studying this phenomenon.

Keywords: childlessness, cohort fertility tables, family, reproduction, cohort total fertility rates..

Obsah

Seznam obrázků	7
Seznam tabulek	8
1 Úvod	9
2 Teoretické vymezení	11
2.1 Koncept druhého demografického přechodu (tranzice)	11
2.2 Další teoretické přístupy k vysvětlení poklesu plodnosti a růstu bezdětnosti	14
3 Prameny	17
3.1 Sčítání lidu domů a bytů	17
3.2 Výběrová šetření postojů k bezdětnosti	18
3.3 Diskuse literatury	18
3.4 Databáze	20
4 Pojmy a metodika	21
4.1 Základní pojmy	21
4.2 Metodika	22
4.2.1 Tabulky plodnosti	22
4.2.1.1 Sestrojení kohortní tabulky plodnosti	23
4.2.1.2 Symbolika tabulek plodnosti podle pořadí:	25
4.2.2 Ostatní ukazatele	25
5 Analýza bezdětnosti	27
5.1 Vývoj tabulkové bezdětnosti v ženských generacích 1935–1968 ve vybraných zemích	27
5.1.1 České republika	27
5.1.2 Nizozemsko	29
5.1.3 Slovensko	30
5.1.4 Spojené státy americké	31
5.1.5 Bezdětnost 40 letých žen ve všech sledovaných zemích	32

5.2 Vývoj konečné plodnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích	34
5.3 Vývoj nejvyšší a nejnižší tabulkové bezdětnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích.....	36
5.3.1 Česká republika.....	36
5.3.2 Nizozemsko.....	37
5.3.3 Slovensko	38
5.3.4 Spojené státy americké.....	39
5.4 Vývoj bezdětnosti dle rodinného stavu ve Sčítání lidu domů a bytů	40
6 Postoje k bezdětnosti v České republice.....	44
6.1 Partnerská situace.....	44
6.2 Vzdělání a trh práce	45
6.3 Další faktory.....	46
6.4 Jak veřejnost přijímá bezdětnost?	47
7 Závěr	50
Seznam použité literatury.....	53
Přílohy	58

Seznam obrázků

Obr. 1 – Vývoj podílu bezdětných žen v České republice v generacích 1935–1968.....	28
Obr. 2 – Vývoj podílu bezdětných žen v Nizozemsku v generacích 1935– 1968.....	29
Obr. 3 – Vývoj podílu bezdětných žen na Slovensku v generacích 1935–1968	31
Obr. 4 – Vývoj podílu bezdětných žen v USA v generacích 1935–1968	32
Obr. 5 – Vývoj podílu čtyřicetiletých bezdětných žen v generacích 1935–1968 ve vybraných zemích	34
Obr. 6 – Vývoj konečné plodnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích	36
Obr. 7 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností v České republice	37
Obr. 8 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností v Nizozemsku	38
Obr. 9 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností na Slovensku	39
Obr. 10 - Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností v USA.....	40
Obr. 11 - Vývoj struktury bezdětných žen dle rodinného stavu.....	41
Obr. 12 – Vývoj podílu bezdětných třicetipětiletých žen v populaci žen dle rodinného stavu...	42
Obr. 13 – Vývoj podílu bezdětných padesátiletých žen v populaci žen dle rodinného stavu	43

Seznam tabulek

Tab. 1 – Podíl mužů a žen ve věku 25–54 let dle rodinného stavu, ne/existence partnerství a bez/dětnosti (v%).	44
Tab. 2 – Procentuální zastoupení vlivu shody partnerů (25-54 let) v reprodukčních plánech na jejich zahájení rodičovství.....	45
Tab. 3 – Podíly bezdětných a rodičů ve věku 25–54 let, kteří označili následující faktory, které ovlivnily jejich reprodukční chování (v%).....	47
Tab. 4 - Procentuální zastoupení souhlasných odpovědí na dané výroky v postojích k rodinnému chování.....	48
Tab. 5 – Podíl respondentů, kteří označili dané odpovědi pro celoživotní bezdětnost (v %).	49

Kapitola 1

Úvod

Práce je věnována analýze bezdětnosti v generačním pohledu zejména u generací 1935–1968. Jedná se o generace žen, které se během života musely přizpůsobit a vypořádat s několika společenskými změnami, ať už to byly okolnosti druhé světové války, nástup a pád dvou totalitních režimů, či nejistota plynoucí z měnící se společnosti, norem a hodnot. Mateřství a péče o domácnost již nepředstavuje nutný úděl, který žena musí během svého života naplnit. Díky rozvoji moderních metod antikoncepce může současná žena poprvé za historii lidstva mít zcela pod kontrolou svou reprodukci. Naskytá se jí možnost déle se vzdělávat, pracovat, budovat kariéru, a tak být samostatnou a nezávislou na svém partnerovi. Mnoho žen dává takovému životu přednost a rození dětí odkládá do vyššího věku, některé dokonce své mateřství odmítají celoživotně. K rozvoji trendů, kdy žena zůstane celoživotně dobrovolně bezdětná a případně bez partnera, přispívá i to, že ani jedno již není společností stigmatizováno tak, jak tomu bylo v minulosti.

Bezdětné ženy se v populaci vyskytovaly v celé historii, ale byly to většinou ženy, které byly neplodné, nebo které také zůstávaly z různých důvodů svobodné (Sobotka, 2006). Konečná bezdětnost žen na území dnešní České republiky se pohybovala u generací narozených na přelomu devatenáctého a dvacátého století okolo 20 %, největší pro narozené v roce 1884, kdy zůstalo bezdětných 23 % žen (15% mezi vdanými). Nebyl to jev, který by byl v Evropě výjimečný, například v Rakousku generace zasažené první světovou válkou a světovou krizí zůstávaly celoživotně bezdětné dokonce ve třetině případů (Hašková, 2009, s. 14).

Snižování bezdětnosti začalo být patrné až u generací žen, které se v Evropě narodily po roce 1910. Nejnižších hodnot bezdětnosti 6–7 % bylo na území České republiky dosaženo u žen narozených po roce 1930 a nízká úroveň zůstala i pro narozené v první polovině šedesátých let dvacátého století, které se matkami staly ještě v období socialismu. Nejvíce vrostl podíl bezdětných žen ve věku 20–26 let, především u kohort 1970–1978. Lze říci, že pro ženy narozené do konce šedesátých let bylo všeobecnou normou mít dítě do 25 let, pro narozené po šedesátých letech dvacátého století se stalo normou nemít dítě do 25 let (Sobotka, 2006). Na rozdíl od zbývajících částí Evropy, kde se věk prvorodiček na konci osmdesátých let pohyboval kolem 25–26 roků, v zemích bývalého východního bloku se nejvíce dětí rodilo brzy po dvacátém roce života (Hašková, 2009, s. 15).

V průběhu devadesátých let proběhla společně se změnou režimu, také změna společenských hodnot a norem. Změnily se také demografické ukazatele, především prudce klesla úhrnná plodnost až na hodnotu 1,13 živě narozeného dítěte na jednu ženu v roce 1999, výrazný byl také nárůst podílu dětí narozených mimo manželství až na 40,3 % v roce 2010 (ČSÚ), podíl dětí narozených mimo manželství souvisí však zřejmě s výrazným poklesem úrovně manželské plodnosti a změněnou skladbou žen podle rodinného stavu (Rychtaříková, 2001).

Jak bude vypadat další vývoj bezdětnosti, je nejasný. Sobotka (2006) počítá s nárůstem až na 19,5% pro kohortu žen narozenou 1978, Rychtaříková (2008) předpokládá především vysoký podíl a častější bezdětnost vysokoškolsky vzdělaných žen, kterých má zůstat až jedna třetina. Otázkou zůstává, zda ženy odkládající svou reprodukci do vyššího věku ji ještě realizují, nebo zůstanou celoživotně bezdětné.

Cílem této práce je postihnout změny, které se odehrály v oblasti plodnosti, ale především bezdětnosti u generací žen narozených v letech 1935–1968. Analýza vychází z dat získaných z databáze The Human Fertility Database. Srovnávány budou Česká republika, Nizozemsko, Slovensko a USA. Výběr dat byl volen podle jejich odlišnosti vývoje, kvůli možnosti srovnání země východní Evropy, západní a země mimoevropské. Výběr byl také podřízen dostupnosti na The Human Fertility Database.

Na základě těchto dat by v práci měly být zodpovězeny následující otázky: Dochází k nějakým změnám ve vývoji generační bezdětnosti? Byl vývoj generační bezdětnosti ve všech státech srovnatelný? Jak se mění podíl bezdětných žen podle věku?

V práci budou využita i data ze sčítání lidu, ze kterých by mělo být zjištěno, jak se mění zastoupení bezdětných žen mezi vdanými, svobodnými, rozvedenými a ovdovělými ženami a jak se mění struktura bezdětných žen.

Také by pomocí výsledků z výběrových šetření mělo být vysvětleno, co vede mladé lidi k bezdětnosti a jaký na bezdětné má názor veřejnost? Je bezdětnost již ve společnosti vnímána jako svobodná volba každého člověka?

Práce je rozdělena na sedm kapitol a její struktura bude následující: Po úvodu bude následovat teoretický diskurz, kde budou zmíněny teorie, které se pokoušejí vysvětlit sociodemografické změny, které ve společnosti probíhají. Druhá kapitola je věnována pramenům, které se problematikou bezdětnosti zabývají. Třetí kapitola je rozdělena na část, která objasňuje pojmy, se kterými se lze setkat při studiu bezdětnosti a na metodiku, kde bude přiblížena metodika tabulek plodnosti i jiných ukazatelů používaných v analýze. Následující kapitola je již samotnou analytickou částí práce, která se bude zabývat bezdětností podle dat získaných z tabulek plodnosti a také bezdětností dle rodinného stavu na základě dat z jednotlivých sčítání lidu od roku 1950. Pátá kapitola bude věnována již zmíněnému objasnění názorů a postojů k bezdětnosti. Po této kapitole bude práce uzavřena závěrem.

Kapitola 2

Teoretické vymezení

2.1 Koncept druhého demografického přechodu (tranzice)

Po druhé světové válce byl v Evropě zaznamenán nepředpokládaný vysoký růst úrovně plodnosti. Mladé ženy dříve vstupovaly do manželského svazku a dříve také rodily děti. V řadě zemí se na nárůstu plodnosti podílel také kompenzační vzestup porodů nerealizovaných v době války. Toto období je nazýváno poválečným babyboodem. Vysoká míra úrovně plodnosti se ve většině vyspělých zemí udržela až do poloviny šedesátých let 20. století.

Ve druhé polovině ovšem začala plodnost v řadě vyspělých zemí klesat a poklesla až pod úroveň prosté reprodukce. Další očekávaná vlna rození více dětí z poválečného babyboomových generací však již nenastala. Začaly se rozšiřovat nové trendy v partnerství a lidé spolu již nežili jen jako manželé, ale stále častěji i v odděleném soužití či jako nesezdaní partneři. Takové vzorce byly doposud společensky nepřijatelné (Rychtaříková, 2007).

Společností začaly hýbat nové postoje a hodnoty a rodina v této době prodělala v západních zemích zásadní proměnu. Změnily se normy i reálné chování a dříve standardní model rodinného startu, který zahrnoval sňatek, založení společné domácnosti a narození dítěte, ztratil nutnou závaznost (Hamplová, 2003, s. 11). Ženám bylo umožněno se více věnovat sobě, studovat a založení rodiny odložit díky možnosti kontroly nad svou plodností pomocí rozšíření moderní spolehlivé antikoncepce.

Tyto zjištěné demografické trendy v zemích severní a západní Evropy nedokázaly být objasněny teorií prvního demografického přechodu. Vzorec demografického chování se trvale změnil. V roce 1986 publikoval nizozemský demograf Dirk Van de Kaa a belgický demograf Ron Lesthaegh novou teorii, kterou nazvali druhý demografický přechod. Základem této teorie je nastolení nového demografického režimu zapříčiněného především změnou postojů a hodnot ve vztahu k rodině a dětem ve společnosti směrem k individualismu. Charakteristická je absolutní kontrola nad reprodukcí a snížená motivace partnerů mít více než jedno či dvě děti. Dále je také charakteristická zvýšená úroveň rozvodovosti, liberální postoje k interrupcím, zvýšení výskytu jiných forem soužití než je manželství a celkové oslabení rodiny jakožto instituce (Van de Kaa, 2002, s. 6).

Na základě dat z let 1965–1995 rozdělil van de Kaa druhý demografický přechod do následujících sekvenčních částí:

1. Pokles úhrnné plodnosti v důsledku poklesu plodnosti žen ve vyšším věku a poklesu porodů vyšších pořadí narozených.
2. Pokles počtu dětí počatých ještě před vstupem do manželství a počtu sňatků uskutečněných kvůli těhotenství ženy.
3. Stále ještě klesá věk v době prvního sňatku.
4. Prodlužuje se interval mezi sňatkem a narozením dítěte, klesá plodnost mladých žen, klesá počet porodů v nižších pořadích, klesá úhrnná plodnost.
5. Zvýšení počtu rozvodů.
6. Dochází k odkládání manželství do vyššího věku, roste počet předmanželských kohabitací, zvyšuje se průměrný věk, kdy lidé uskutečňují sňatek.
7. Nesezdané soužití je stále běžnější, sňatek se uskutečňuje až době, kdy je nevěsta těhotná.
8. Legalizace sterilizace a interrupce umožňuje další snížení nechtěných těhotenství.
9. Dochází k poklesu počtu porodů na konci reprodukčního období žen.
10. Kohabitanace představuje stále běžnější formu soužití u rozvedených a ovdovělých.
11. Nesezdané soužití se stává stále běžnější alternativou manželského svazku, zvyšuje se počet dětí narozených mimo manželství.
12. Na nízké úrovni se stabilizuje úhrnná plodnost.
13. Úhrnná plodnost mírně vzrůstá díky uskutečnění porodu ženami, které odložily časování porodnosti do vyššího věku. Zvyšuje se podíl dětí prvního a druhého pořadí, které se rodí ženám ve vyšším věku.
14. Nenarodí se všechny děti, které by se narodily v případě neodkládání plodnosti do vyššího věku. Nestihnou se narodit.
15. Vzrůstá dobrovolná bezdětnost.
16. Díky nízké plodnosti jednotlivých generací nezůstává zachována jejich velikost (počty dcer nedokáží nahradit počty svých matek).

(van de Kaa, 2002, s. 10)

Na rozdíl od západní a severní Evropy se po druhé světové válce Evropa východní (a spolu s ní i Česká republika, jejíž vývoj bude více přiblížen v analytické části práce) vyvíjela odlišně. Důvodem byla odlišná politická situace v těchto zemích a určitá izolace od zbytku Evropy.

Východ po druhé světové válce setrval ve vývoji typickém vysokou plodností, častými a časnými sňatky, a také na rodinu orientovanými hodnotami, které byly ještě posíleny pronatalitní politikou v 70. letech (Rychtaříková, 1997-1998, s. 39).

Rok 1989 znamenal nejenom změnu režimu, pád totality a separaci východní Evropy od jejího zbytku, ale také příchod tržního hospodářství, které vystřídalo hospodářství plánované. Společně s těmito změnami byly patrné i změny v hodnotách a postojích lidí zapříčiněné prohloubením ekonomické nejistoty a vznikem nových příležitostí, které život poskytuje mimo kruh rodiny.

České země patřily před druhou světovou válkou k demograficky pokročilejším populacím a již tehdy se úhrnná plodnost pohybovala kolem hranice prosté reprodukce (Rychtaříková, 2007). Situace během války na území protektorátu Čechy a Morava byla do jisté míry specifická, protože zde nárůst úhrnné plodnosti pokračoval až do roku 1944, kdy se úhrnná

plodnost zvýšila až na 2,8 dítěte na jednu ženu a narodilo se dokonce 230,2 tisíc dětí. Šlo o důsledek realizace plodnosti silných ročníků žen narozených během natalitní vlny dvacátých let dvacátého století. Svůj podíl na vzestupu porodnosti měl i vliv prostředí. V období protektorátu čeští muži, na rozdíl od jiných zemí, nepodléhali vojenské povinnosti a mohli tak uskutečňovat svou plodnost i nadále, to mělo vliv i na populační vývoj. Po bitvě ve Stalingradu byla ale i v protektorátu vyhlášena totální mobilizace pracovních sil. Těhotenství a narození dítěte znamenalo možnost úniku před totálním nasazením (Rychtaříková, 2010).

Po ukončení druhé světové války území České republiky, stejně jako většinu Evropy, postihla natalitní vlna. V roce 1946 bylo naposledy překročeno 200 tisíc živě narozených dětí během jednoho kalendářního roku.

Do první poloviny šedesátých let dvacátého století patřilo území České republiky mezi země s nejnižší úrovní plodnosti, avšak postupně se zařadilo k zemím s modelem demografického chování typickým pro bývalé komunistické země východní Evropy, kde se děti rodily mladým matkám (Rychtaříková, 2007).

Populační opatření na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přispěla k zastavení sestupu, ale i k mírnému vzrůstu úhrnné plodnosti, naposledy přesahující hranici prosté reprodukce (Rychtaříková, 2010).

Mezi roky 1986 a 2006 klesl počet živě narozených dětí ze 130 tisíc až na 120 tisíc v letech 1992–1993. Svého historického minima dosáhl v roce 1999, kdy bylo zaznamenáno jen necelých 90 tisíc živě narozených dětí. V roce 2009 se narodilo 118 tisíc dětí, v roce 2010 se jejich počet snížil na 117 tisíc (ČSÚ).

Česká republika se po zlomovém roce 1989 vyznačuje posunutím časování porodů do vyššího věku, velmi nízkou úrovní plodnosti a rostoucím podílem dětí, které se rodí mimo manželství.

O důvodech výrazných změn v době totalitního režimu a po roce 1989 vznikla v České republice mezi demografy diskuze.

Rabušic se domnívá: „*Česká republika začala v posledních šesti, sedmi letech vykazovat charakteristiky režimu druhé demografické tranzice. Chápu to jako indikátor toho, že česká společnost se skutečně hluboce proměňuje a že se začíná včleňovat do rodiny moderních evropských společností.*“ a dále „*Česká populace – a především ta mladá - je dnes součástí evropských mentálních kohort a řídí se podobnými vzory jako její vrstevníci.*“ (Rabušic, 2001).

Rabušic se tedy přiklání k faktorům strukturálním, změnám v rámci druhého demografického přechodu.

Oproti tomu Rychtaříková se k výkladu změn pomocí druhého demografického přechodu staví váhavě: „*Je otázkou, zda je vhodné interpretovat stávající změny demografického chování obyvatelstva ve východní Evropě jako opožděný druhý demografický přechod, nebo jako něco ‚východoevropsky‘ specifického.*“ (Rychtaříková, 2001, s. 15). Sníženou plodnost a nárůst bezdětnosti ve střední a východní Evropě chápe spíše jako výsledek existence všeobecného pocitu nejistoty a stresu (Rychtaříková, 1999, s. 28), jako důsledek socioekonomické transformace (Rychtaříková, 2003).

„Demografické trendy devadesátých let v zemích bývalé východní Evropy pravděpodobně vyjadřují narůstající tenzi mezi aspiracemi (sociální dimenze) a možnostmi jejich reálného naplnění (ekonomická dimenze).“ (Rychtaříková, 2001).

Kučera, Fialová, Hamplová a Vymětalová upozorňují na negativní ekonomické faktory, které přispívají k proměnám v úrovni a struktuře sňatečnosti a porodnosti. „První je finanční nedostupnost bytů pro mladá manželství, druhým je vzestup životních nákladů po narození dítěte (dětí) a třetím faktorem, který vede mladé lidi ke zvýšené opatrnosti a odkládání závažných životních rozhodnutí, je rostoucí a ještě více hrozící nezaměstnanost.“ (Kučera, Fialová, Hamplová, Vymětalová, 2000, s. 135-137).

V roce 2004 britský demograf David Coleman kritizoval celý koncept druhého demografického přechodu. Základní prvky jeho kritiky jsou:

1. Nejde o druhý přechod, ale pouze o druhotný (vedlejší) přechod.
2. Přechod není ve skutečnosti ani přechodem, který by byl demografický, protože se nezabývá rozením a umíráním či migrací, ale zabývá se především životním stylem, hodnotami a preferencemi.
3. Přechod nemůže být považován za skutečný přechod, protože by měl být univerzální a neovlivnitelný a stejný pro všechny země a populace. Změna, která je nazývána jako druhý demografický přechod, však tato kritéria nesplňuje.
4. Nejednotné trendy začínající povětšinou v 60. letech, které byly obdobím konce babyboomu, díky čemuž nám následná změna dává nesprávný dojem dlouhotrvajícího poklesu úrovně plodnosti.

(Coleman, 2004)

2.2 Další teoretické přístupy k vysvětlení poklesu plodnosti a růstu bezdětnosti

Vysvětlení příčin propadu plodnosti a růstu bezdětnosti není jednotné. Vzniklo hned několik teorií, ať již ekonomických, demografických, či sociologických, které se snaží tento trend ve změně reprodukčního chování lidí vysvětlit. Formulována byla například *teorie sociální kapilarity*, kde se Arséne Durmont snížení úrovně porodnosti snaží vysvětlit jistým kalkulem ve výchově a snahou zajistit potomky i svůj vlastní společenský vzestup. Tato teorie kalkuluje s náklady spojenými s výchovou, udává, že lidé z vyšších vrstev mají tím vyšší sociální vzestup, čím méně mají dětí (Jurčíková, 2005, Šubrtová, 2006).

Racionalizační teorie hledá příčinu především v rostoucím egoismu a racionalismu, uvažuje rozumové úvahy o počtu dětí podle duševních vlastností jedinců (Gruber, 1923, Juříčková, 2005).

Blahobytná teorie počítala s tím, že snižování počtu dětí v rodině je reakcí rodin na snahu o udržení si své životní úrovně nebo její zvýšení. Tato teorie se ovšem nepotvrdila, protože v současné společnosti plodnost klesá ve všech sociálních vrstvách, takže původní předpoklad, že chudoba plodí četné potomstvo, na rozdíl od bohatých vrstev, které mají počet dětí menší, je chybný (Gruber, 1923, Juříčková, 2005).

Můžeme zmínit i další teorie, například *teorii náhradních dětí*, která říká, že rodiče již nemusí usilovat o děti vyšších pořadí, když 1. dítě zůstane naživu nebo *teorii urbanizační*.

Hana Hašková ve své knize Fenomén bezdětnosti zmiňuje další teoretické přístupy, které jsou zmiňovány v odborných diskuzích ohledně poklesu plodnosti a růstu podílu bezdětných v zemích bývalého bloku východní Evropy.

Teorie individualizace a kulturní změny klade důraz na vliv hodnotových změn, rostoucí hodnotu individualismu, seberealizace a sebevyjádření. Demokratizaci uvnitř heterosexuálních vztahů a oslabení prostředků sociální kontroly. Hašková mluví o Tiché revoluci, kterou definoval R. Inglehart v roce 1977 jako postupnou změnu od preference materialistických hodnot a životních orientací k postmaterialistickým hodnotám a orientacím jako je kvalita života, autonomie a individualismus. V rámci této teorie zmiňuje i autory A. Giddense, Z. Bauman, F. de Singlyho a v souvislosti s kulturní změnou zmiňuje i D. Bella (Hašková, 2009, s. 40–42).

Teorie racionální volby je založena na předpokladu redukování poptávky po dětech vnějšími bariérami, které zvyšují náklady potřebné k rodičovství. Tuto teorii představuje G. Becker se svým modelem plodnosti. V teoriích, které z Beckerova modelu vycházely, se na děti pohlíží jako na druh zboží, u kterého rodiče neustále porovnávají výnosy a náklady s výchovou spojené. Rodiče se tedy rozhodují, zda a kolik dětí mají mít podle toho, co jim po zvážení nákladů a výnosů, které dítě přinese domácnosti, přinese užitek. Náklady na dítě přitom rozděluje na přímé skutečně peněžní výdaje a na náklady ztracených příležitostí (Hašková, 2009, s. 42–44).

Teorie sociální anomie hovoří o anomické reakci na strukturální bariéry rodičovství. É. Durkheim chápe anomii jako situaci, v níž se jedinci přestávají orientovat ve společnosti, dochází k pocitům, jako je odcizení a životní nejistota. Oproti němu R. Merton mluví o disharmonii mezi cíli a legitimními prostředky jak jich dosáhnout. Ve společnosti se objevuje odmítání norem a nedůvěra v instituce. Tuto změnu si můžeme připodobnit například situaci po rozpadu bývalého východního bloku. Dochází ke ztrátě starých norem a hodnot, přičemž nové ještě nejsou ustanoveny. Pro jedince je v tuto dobu těžké učinit velké rozhodnutí, jako je například rození dětí, a tak svou plodnost odkládají (Hašková, 2009, s. 45–46).

Teorie hodnoty dětí a redukce nejistoty se zabývá nejenom otázkou, proč klesá plodnost Evropanů, ale proč Evropané plodí stále alespoň nějaké děti, proč není plodnost nulová. Postupně totiž klesá ekonomická hodnota dítěte, ale roste jeho emocionální hodnota. V 70. letech L. W. Hoffmanová a M. L. Hofman stanovili devět kategorií a zároveň hodnot, kvůli kterým si lidé pořizují děti (Hašková, 2009, s. 46 – 49).

1. Narozením dítěte se stává mladý člověk dospělým. Dítě dává rodičům sociální identitu.
2. Dítě dává svým rodičům jistý pocit nesmrtelnosti. Umožňuje rodičům možnost expanze vlastního života.
3. Dítě dává svým rodičům pocit morálnosti a mravnosti, když se vzdávají svého dosavadního života pro blaho dítěte.
4. Dítě vytváří pouta k primární skupině a přináší pocit přidružení.
5. Dítě svým rodičům přináší pocit novosti, zábavy a stimulace.

6. Děti mohou být zdrojem pocitu naplnění (především u matek), povinnosti, úspěchu a kreativity.
7. S narozením mohou děti svým rodičům poskytnout pocit kontroly a moci nad někým.
8. Díky dětem se mohou rodiče sociálně porovnávat a soutěžit s jinými rodiči.
9. Děti mohou být ekonomicky užitečné.

(Hoffman & Hoffman, 1973)

Teorie sociálních sítí testuje vliv kvality a rozsahu sociálních vztahů na reprodukční chování. D. Philipov, Z. Spéder a F. Billari zkoumali efektivní pomoc, kterou může jedinec získat v případě potřeby. Teorie sociálních sítí se soustřeďuje na rozdíly v demografickém chování mezi různými skupinami. Za velký přínos považuje Hašková studii L. Bernardi a její kvalitativní přístup (Hašková, 2009, s. 49–50).

Teorie genderové rovnosti navržená McDonalodem se zabývá předpokladem, že moderní kapitalismus svojí podstatou způsobuje redukci plodnosti a růst bezdětnosti. Shodně s Beckem tvrdí, že současná tržní společnost není vyhovující pro rodinný život. Preferuje mobilní, svobodné jedince, kteří nemají žádné závazky, a tak jsou schopni kdykoliv reagovat na jakékoliv změny požadavků trhu. V takovéto společnosti již není prostor pro rodičovství a rodinu. McDonald upozorňuje na nízkou plodnost, jakožto následek rozporu mezi genderově velkou rovností v moderních institucích vyspělých společností orientovaných na jedince a mezi stále přetrvávající nízkou úrovní genderové spravedlnosti ve sféře soukromé a v institucích orientovaných na rodinu. Takto lze vysvětlit, proč mají ženy ve společnostech s genderově výrazně rozdělenými rolami (ženy jako matky a pečovatelky, muži jako živitelé rodiny) nejnížší plodnost a zároveň nejvyšší míru bezdětnosti (Hašková, 2009, s. 50–54).

Kapitola 3

Prameny

3.1 Sčítání lidu domů a bytů

Výzkum bezdětnosti v České republice především vychází ze sčítání lidu domů a bytů, protože je v něm zjišťován počet živě narozených dětí ženám starších 15 let (v roce 2001 všech narozených dětí). Ve sčítání lidu se můžeme setkat jen s plodností žen, nikoliv plodností mužů, plodnost mužů je částečně zachycena v běžné evidenci obyvatelstva. Počty bezdětných nelze přímo zjistit z běžné evidence. V práci budou použita data ze sčítání od roku 1950 až do posledního dostupného sčítání 2001.

Ve sčítání lidu 1950 se u žen, co se týče plodnosti, zjišťoval počet všech živě narozených dětí a počet živě narozených dětí v posledním manželství. V roce 1961 byla do otázek ohledně žen zařazena otázka o pořadí manželství. Měla umožnit zjištění, zda se liší plodnost žen v jednotlivých manželstvích. Tato otázka byla použita i ve sčítání z let 1970 a 1980. Ve sčítání roku 1961 lze ženy rozlišit i podle jejich nejvyššího dosaženého vzdělání. Tento ukazatel se zachoval až do současných sčítání.

Další změnu představoval rok 1991, kdy se uskutečnilo první sčítání po pádu socialistického režimu. Metodika sčítání dat o plodnosti nebyla ovlivněna. Data byla zjišťována za ženy podle jejich rodinného stavu, podle počtu všech živě narozených dětí a počtu dětí v nynějším manželství a také pořadí manželství. V tomto sčítání se objevilo poprvé i třídění plodnosti dle náboženského vyznání. Objevili se názory, že sčítání 1991 bylo doprovázeno negativní kampaní a mohlo dojít k určitému podcenění počtu žen podle počtu dětí ve vyšším pořadí, Rychtaříková je ovšem přesvědčena o zachování dostatečné kvality tohoto sčítání (Rychtaříková 2003).

Sčítání lidu v roce 2001 bylo doprovázeno taktéž velice negativní mediální kampaní, strachem ze zneužití a dat a vůbec zpochybnění smyslu sčítání. Bylo také ovlivněno obviněním Úřadu pro ochranu osobních údajů. Vláda ve svém jednání rozhodla, že musí být blokována data za demografické údaje o počtu narozených dětí v nynějším nebo posledním manželství. Tyto informace byly zjišťovány již od roku 1930, ale po rozhodnutí vlády nesměla být data za tuto otázku publikována.¹

¹ ČSÚ: Historie sčítání: 2001, dostupná na WWW:

<http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/scitani_lidu_domu_a_bytu_v_roce_2001>

Co se týče kvality dat o plodnosti, nešťastnou se stala otázka na počet žen dle všech narozených dětí. Takto položenou otázkou z dat není patrné, zda dítě je živě narozené, či mrtvě narozené. Otázkou ovšem je, zda je tato informace natolik významná, aby výrazně ovlivnila výsledek sčítání.

3.2 Výběrová šetření postojů k bezdětnosti

Pokud budeme zkoumat postoje, zůstávají základem pro jejich zjišťování především výběrová šetření. Jedno z výběrových šetření proběhlo v rámci projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR“, který se uskutečnil v letech 2005 a 2008 a nositelkou projektu byla Radka Dudková.² Respondenti odpovídali na otázky týkající se jejich reprodukčních preferencí (viz příloha).

Další výběrové šetření s otázkami (viz příloha) související s rodinou proběhlo v rámci projektu „Rodina, práce a reprodukční strategie aneb preferenční teorie v ČR“, které se uskutečnilo v letech 2005–2007 pod vedením nositele Ladislava Rabušice.³

Výběrové šetření, které probíhá pravidelně a opakovaně na vzorku české populace starší 15 let v rámci projektu „Naše společnost“, se uskutečnilo mezi léty 2001–2008. V rámci tohoto projektu Hana Hašková navrhla panel otázek (viz příloha), které měly zjišťovat postoje české populace k rodičovství, především ale k bezdětnosti.⁴

Z mezinárodních šetření lze jmenovat mezinárodní výzkum hodnot European Values study (viz příloha), kterého se Česká republika zúčastnila v letech 1991 a 1999 a 2008. Dále také ISSP (International Social Survey Program)–Family and changing gender roles, které bylo v roce 1994 a 2002 věnováno tématům spojeným s rodinným chováním.⁵

3.3 Diskuse literatury

Odborné literatury, která by se zabývala zkoumáním bezdětnosti, v České republice mnoho není, především před rokem 1989 je počet publikací velmi omezený. Je možné vycházet ze studie N. Zuzánkové (1976), která zjistila, že počty bezdětných žen mezi vysokoškolačkami jsou vyšší, než je tomu u jiných vzdělanostních skupin obyvatelstva. Z. Jureček (1968a, 1968b) vyšší podíl bezdětných našel u manželských párů s vyšším věkovým rozdílem. Z. Jureček stejně jako Zuzánková identifikoval vyšší zastoupení žen mezi vysokoškolačkami a zjistil, že se koncentrují především v maskulinních oborech. Rychtaříková (1987) na základě dat sčítání o plodnosti žen podle pořadí manželství odhadovala horní hranici sterility, která byla tehdy považována za relativně vysokou.

Když po roce 1989 poklesla úhrnná plodnost v České republice až na minimální hodnotu 1,3 dítěte na jednu ženu, začala v české společnosti vznikat diskuze zabývající se důvodem tohoto

² Výsledky dostupné na WWW: <<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>>

³ Dotazník dostupný na WWW: <http://is.muni.cz/th/144001/fss_b/Preference_dot.pdf>

⁴ Výsledky dostupné na WWW: <<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>>

⁵ Výsledky dostupné na WWW: <<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>>

poklesu, rostoucí podíl bezdětných však byl jen okrajovým tématem souvisejícím s plodností. Mezi odbornou literaturu, která se tímto trendem zabývala, patří i články J. Rychtaříkové (1996, 1997–1998, 2007). Ve článku „Generační plodnost v České republice na základě sčítání 2001“ vysledovala procento bezdětných v jednotlivých generacích žen dle rodinného stavu. Zjistila, že dlouhodobě bezdětnost klesala ve všech kategoriích rodinného stavu (Rychtaříková: 2003).

T. Sobotka (2005) upozornil na problém transversálních ukazatelů a zkonstruoval projekci konečné bezdětnosti žen narozených v letech 1965–1978 (2006). Jeho model počítá s nárůstem konečné bezdětnosti až na téměř 20 % bezdětných žen kohorty 1978 ve vysoké variantě (v nízké 13 – 14%).

S rostoucím zájmem o bezdětnost roste i počet prací, které se zabývají různými aspekty bezdětnosti. Souvislost bezdětnosti se stářím a životem seniorů představuje D. Sýkorová (2008). Sýkorová na základě rozhovoru s bezdětnými seniory zjistila, že prokreační rodinu často nahrazují sourozenci a jejich příbuzní, ale také vzdálenější příbuzní jako jsou sestřenice a bratránci. Zdroj životní podpory vidí bezdětní senioři především v manželství a svém partnerovi. Výzkum prokázal, že ve stáří se jako závažnější téma jeví fyzická (ne)soběstačnost, než samotná bezdětnost. Výzkum je ojedinělý a zajímavý. Problémem je nedostatečný, nereprezentativní vzorek, kdy autorka své závěry uplatňuje na základě rozhovorů jen s 26 bezdětnými seniory ve věku 60–79 let.

H. Konečná (2003), L. Slepíčková (2005, 2011) a L. Zamykalová (2002, 2003) se ve svém výzkumu zaměřují na nedobrovolnou bezdětnost, přesněji neplodnost.

Slepíčková (2009, 2011) se zabývá problémem asistované reprodukce, jak je zkušenost neplodnosti a nedobrovolné bezdětnosti formována a ovlivňována její medikalizací. Dochází k závěru, že je všeobecně akceptována jako primární a neproblematické řešení neplodnosti, které ovšem má svá omezení. Je k dispozici jen pro heterosexuální páry a pro ženy do určitého věku.

H. Hašková s L. Zamykalovou (2006) se zamýšlejí nad tím, co je to za normu „mít dítě“, či je to norma a jak vzniká. Docházejí k závěrům, že normalitu bezdětnosti určuje mnoho faktorů od výsledků statistik až po tradici, či přirozenost. Důležité je také, zda se mluví o bezdětném muži, či ženě, protože bezdětná žena je vnímána mnohem více jako cosi „nenormálního“.

Hašková společně s Pomahačovou (2006) analyzovaly obrazy rodičovství a bezdětnosti v časopisech životního stylu pro muže a pro ženy.

H. Hašková, P. Šalamounová, H. Víznerová a L. Zamykalová (2006) se v jedné z publikací věnují dobrovolné i nedobrovolné bezdětnosti, poklesu plodnosti a odkládání rodičovství do pozdějšího věku v české společnosti. Ve třetí stati této publikace se Šalamounová soustředí na rozbor bezdětnosti pomocí transversálního i generačního pohledu.

Zřejmě nejnovější, nejvíce ucelenou a rozlehlou práci co se týče bezdětnosti, je práce H. Haškové (2009). V její knize se nachází jak sociologický pohled na bezdětnost, uskutečněný především pomocí řízených rozhovorů s bezdětnými, tak i pohled demografický zaměřený především na kvantitativní data.

3.4 Databáze

Informace za demografické ukazatele poskytují i databáze jako je The Human Fertility Database. Ta je vytvářena z dat získaných z národních statistických úřadů jednotlivých zemí. V této databázi lze nalézt údaje za 14 států. Data a ukazatele jsou poskytována jak v transversálním, tak longitudinálním pohledu, v této práci jsou využívány longitudinální tabulky plodnosti.

Další databází je i OECD, kde lze najít data za bezdětnost přímo ve vlastní sekci.

Kapitola 4

Pojmy a metodika

4.1 Základní pojmy

Při zaměření pozornosti na bezdětnost zjistíme, že existuje několik pojmů, které je třeba vysvětlit. V této tematice se vyskytují i pojmy, které sice znějí stejně, ale významem se neshodují v různých oborech. V této kapitole budou termíny vysvětleny především z demografického pohledu.

Když se řekne bezdětnost, zřejmě každý si představí jedince, který nemá děti. Tak je tento pojem chápán ve společnosti. Mezi demografy je bezdětnost dána ženami, které během svého reprodukčního období neporodily žádné živé dítě. Pro účely statistiky je reprodukční období žen obvykle vymezeno věkem 15-49 let, někdy též 15-44 let. V některých zemích je jeho počátek spojen s uzákoněným minimálním věkem při vstupu do manželství.⁶

Bezdětnost lze dělit například na chtěnou a nechtěnou, jinak řečeno také na dobrovolnou a nedobrovolnou.

Být bezdětný je v anglickém jazyce označována jako „childless“, ale také jako „childfree“. První pojem je nevyhovující pro jedince, kteří zdůrazňují, že jim v životě nic nechybí, zdůrazňují, že jejich život je osvobozen od dětí, je bezdětností chtěnou. Dobrovolná bezdětnost může být jen svobodnou volbou jedince (childfree), být celoživotně bez dětí, nebo to také může být souhra a kombinace několika různých faktorů a životních voleb. Jedním z těchto faktorů, které vedou k dobrovolné bezdětnosti je změna v časování rození dětí a neustále se zvyšující nároky a očekávání, které jsou na potencionální rodiče kladeny při výchově dítěte (Juříčková, 2005).

Oproti tomu nedobrovolná (nechtěná) bezdětnost není věcí volby. Má několik příčin od neúspěšného hledání partnera vhodného pro založení rodiny, rozpad partnerského vztahu, ze kterého mohlo dítě vzejít, až po sterilitu, způsobenou nemocí, či fyziologickou sterilitou.

Neplodnost je často zaměňována a spojována s nedobrovolnou bezdětností. Neplodnost má však několik příčin od fyziologických (ať už genetické, či způsobené), po psychické, či ekologické a lze je rozdělit dle Světové zdravotnické organizace⁷ na následující typy. Primární

⁶ Definice reprodukčního období citována z WWW: <http://cs->ii.demopaedia.org/wiki/Reproduk%C4%8Dn%C3%AD_obdob%C3%AD>

⁷ Citováno z WWW: <<http://www.neplodnost.org/typy-priciny-neplodnosti.html>>

neplodnost je definována jako naprostá absence možnosti početí i přes pravidelný nechráněný pohlavní styk po dobu jednoho roku. Sekundární neplodnost je označena jako pravidelný nechráněný pohlavní styk po dobu jednoho roku, při kterém nedošlo k žádnému novému početí poté, co v minulosti k oplodnění došlo. Dalšími typy příčin neplodnosti jsou spontánní potraty a úmrtnost živě narozených dětí před dosažením pátého roku života, "neobjasněná neplodnost" a absence početí způsobená faktory jako laktace, antikoncepce, snížená sexuální aktivita, nebo neplodnost z neznámých příčin.

Snížená plodnost je dalším pojmem, který se společně s neplodností týká nedobrovolné bezdětnosti, kterou využívá především medicína. Je definována jako porucha jednoho nebo obou rodičů snižující pravděpodobnost početí dítěte během jednoho roku.

Dalším typem bezdětnosti, se kterou se můžeme setkat, je funkční bezdětnost, která se týká matek, které své dítě porodily, ale následně je daly k adopci.

Když definujeme bezdětnost, je nutné si vysvětlit pojmy jako je fertilita a fekundita a fekundabilita, které s analýzou plodnosti souvisí.

Fekundita je definována jako fyziologická schopnost zplodit dítě, je nazývána také jako plodivost. Tato schopnost je zaznamenávána pro ženy v období od jejich 1. menstruace do menopauzy, dle demografie je toto období uměle kladeno mezi věky 15 až 49 let.⁸

Fertilita je výsledkem reprodukčního chování a je to schopnost mít děti. Fertilita je označována také jako plodnost a jsou do ní započítávány jen živě narozené děti. Takové dítě musí splňovat kritéria, určená pro definici živě narozeného dítěte. Jsou stanovena vyhláškou ministerstva zdravotnictví ČSR č. 11/1988 ze dne 22. ledna 1988, v jejímž §2 je živě narozené dítě definováno jako úplné vypuzení nebo vynětí dítěte z těla matčina, jestliže dítě projevuje alespoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost 500 g a vyšší anebo nižší než 500 g, ale přežije-li 24 hodin po porodu. Známkami života se rozumějí dech nebo akce srdeční nebo pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva, i když pupečník nebyl přerušen nebo placenta nebyla porozena (ČSÚ).

Fekundabilita je pravděpodobnost otěhotnění, které závisí na vzorcích sociálního jednání zahrnující i antikoncepční techniky.

Pojmy fekundita a fertilita, jsou významově totožné s anglickými výrazy „fecundity“ a „fertility“. I ve francouzském a španělském jazyce existují pojmy „Fécondité“/ „Fecondidad“ a „Fertilité“/ „Fertilitad“ ovšem významově jsou opačné od výrazů českých. Ve francouzštině tedy výraz „Fécondité“ označuje naši fertilitu a výraz „Fertilité“ naši fekunditu.

Infertilita je opakem pojmu fekundity, označuje už výše zmíněnou neplodnost.⁹

4.2 Metodika

4.2.1 Tabulky plodnosti

Tabulky plodnosti patří v demografii mezi modely, které se nazývají tabulky života. Narození dítěte je opakovatelnou událostí, a proto je konstrukce tabulek plodnosti složitější, než je tomu u tabulek sňatečnosti či úmrtnosti, jejichž základem jsou události první sňatek a úmrtí, což jsou

⁸ Definice fekundity dostupná na WWW: <<http://cs-i.demopaedia.org/wiki/Fekundita>>

⁹ Pojmy o plodnosti získané z WWW: <<http://cs-i.demopaedia.org/wiki/62#621>>

události, které jedinec prožije jen jednou v životě. Tabulky plodnosti proto mohou být dvojího typu a to pro opakovatelné události (rozložení měr plodnosti podle věku) a neopakovatelné události (podle pořadí narozených dětí). V prvním případě žena neopouští exponovanou populaci, protože žena může mít v průběhu svého reprodukčního období více než jen první dítě.

Princip tabulek plodnosti druhého typu spočívá v tom, že po narození dítěte i -tého pořadí žena opouští exponovanou populaci žen s paritou $i-1$ a přesouvá se do exponované populace žen v paritě, kde je vystavená riziku narození dítěte $i+1$ pořadí.

Rozlišujeme longitudinální a transverzální tabulky plodnosti. V práci byl použit generační pohled.

Kohortní (generační) tabulky plodnosti jsou dekrementní tabulky života, které modelují proces rození dětí v kohortě žen. Dále je lze specifikovat podle pořadí narozených dětí. V The Human Fertility Database jsou dostupné generační tabulky plodnosti podle pořadí a věku ženy. Rozložení živě narozených podle věku matky a pořadí narozeného dítěte v tabulce odpovídá principům ukazatelů první kategorie. Kohortní tabulky plodnosti jsou sestavovány pouze v případě, že jsou k dispozici dostatečně dlouhé časové řady údajů o plodnosti žen dle pořadí narození. Tyto údaje by měly umožnit sledování skupiny žen od počátku jejího reprodukčního období (věk 15 let a mladší) až do věku 50 let nebo vyššího.

4.2.1.1 Sestrojení kohortní tabulky plodnosti

Pro každou kohortu c jsou všechny funkce v kohortní tabulce plodnosti počítány podle věku a podle pořadí narození $f_i(x, c)$, kde x je věk a i je pořadí narozeného dítěte, dále jsou počítány kumulativní a celkové míry plodnosti. Tyto míry jsou redukováné (nepodmíněné), protože ve jmenovateli jsou ženy podle věku bez ohledu na paritu. Druhý typ tabulek plodnosti vychází z podmíněných pravděpodobností, kde exponovanou populaci tvoří ženy dané parity.

Další funkce kohortních tabulek plodnosti podle pořadí prezentované v The Human Fertility Database jsou: x (věk ženy), $b_i(x)$ (tabulkový počet narozených i -tého pořadí ženám ve věku x), $l_{i-1}(x)$ (tabulkový počet žen ve věku x , parity $i-1$), $q_i(x)$ (podmíněná pravděpodobnost narození dítěte i -tého pořadí ženám ve věku x), $m_i(x)$ (tabulková míra plodnosti ve věku x pro i -té pořadí) $Sb_i(x)$ (kumulativní počet tabulkových narozených i -tého pořadí do věku x).

Pro práci s tabulkou je použit výchozí počet (kořen tabulky) 10 000 žen. Tabulky plodnosti dle pořadí jsou počítány pro každý věk x : $b_i(x)$ je tabulkový počet narozených v i -tém pořadí ženám ve věku x .

Pro každý věk x je kohortní tabulka s kořenem 10 000 rozdělena do podskupin podle specifické parity $l_i(x)$. Kohorta postupuje s vyšším věkem a pořadím, přičemž začíná od počátečního bezdětného statusu při minimálním věku při porodu x_{min} takto:

$$l_0(x_{min}) = 10\,000 \text{ (kořen tabulky)}$$

$$l_i(x_{min}) = 0, \text{ pro } i = 1, 2, 3, 4$$

$$l_i(x) = l_i(x-1) - b_{i+1}(x-1), \text{ pro } i = 0$$

$$l_i(x) = l_i(x-1) + b_i(x-1) - b_{i+1}(x-1), \text{ pro } i = 1, 2, 3$$

$$l_{i+}(x) = l_{i+}(x-1) + b_i(x-1), \text{ pro } i = 4 \text{ (} i+ \text{ značí ženy s paritou } i \text{ a vyšší)}$$

Míry plodnosti v tabulce života specifické podle věku a parity pro ženy ve věku x a s paritou i jsou počítány v souvislosti s porovnáním narození dle pořadí i ve věku x podle toho, jak dlouho osoba žila v daném věku s paritou $i-1$.

Míra plodnosti i -tého pořadí ve věku x pro ženu s paritou i je vyjádřena takto:

$$m_i(x) = \frac{b_i(x)}{l_{i-1}(x) - a(x) \cdot b_i(x)}, \text{ pro } i = 1$$

$$m_i(x) = \frac{b_i(x)}{l_{i-1}(x) - a(x) \cdot b_i(x) + (1 - a(x)) \cdot b_{i-1}(x)}, \text{ pro } i = 2, 3, 4$$

$$m_i(x) = \frac{b_i(x)}{l_{i-1}(x) + (1 - a(x)) \cdot b_{i-1}(x)}, \text{ pro } i = 5 +$$

Podmíněná pravděpodobnost narození i -tého pořadí ve věku x pro ženu s paritou $i-1$ je vyjádřena takto:

$$q_i(x) = \frac{b_i(x)}{l_{i-1}(x)}, \text{ pro } i = 1, 2, 3, 4, 5 +$$

Kumulativní počty tabulkových narozených ženám do věku x a pořadí narozených i mohou být jednoduše spočítány postupným načítáním tabulkových narozených daného pořadí i a všech věků až do $x-1$:

$$Sb_i(x) = \sum_{z=x_{min}}^{x-1} b_i(z), i = 1, 2, 3, 4, 5 +$$

Průměrný počet dětí narozených ženě v kategorii nejvyšší parity 4+ v momentě, kdy dosáhne věku x :

$$chi(x) = \frac{4 \cdot l_4(x) + \sum_{z=x_{min}}^{x-1} b_{5+}(z)}{l_4(x)}$$

Při velmi nízkém věku jsou počty narozených ve vyšším pořadí velmi nízké a rozkolísané. To může vést k negativním hodnotám $l_{i-1}(x)$ nebo k $q_i(x)$ vyššímu než 1. V těchto případech lze provést následující úpravy ve vypočtených hodnotách pro $l_{i-1}(x)$, $b_i(x)$, $q_i(x)$ a $m_i(x)$:

Když $l_{i-1}(x) < 0$ pak $l_{i-1}(x) = 0$

Když $l_{i-1}(x) = 0$ pak $b_i(x) = 0$, $m_i(x) = .$, $q_i(x) = .$ ¹⁶

Když $l_{i-1}(x) < b_i(x)$ pak $b_i(x) = l_{i-1}(x)$, $m_i(x) = .$, $q_i(x) = .$

4.2.1.2 Symbolika tabulek plodnosti podle pořadí:

Všeobecné označení:

x	Dokončený věk matky při porodu
x_{min}	Nejnižší dokončený věk matky při porodu, uvažovaný při konstrukci tabulek plodnosti
x_{max}	Nejvyšší dokončený věk matky při porodu, který uvažujeme při konstrukci tabulek plodnosti
t	Kalendářní rok
i	Parita ženy, respektive biologické pořadí živě narozeného dítěte
i_{max}	Nejvyšší parita (pořadí narození) uvažované při konstrukci tabulek plodnosti
c	Kohorta

Označení tabulkových funkcí a událostí:

w_i(x)	Relativní rozložení populace žen podle parity <i>i</i> ve věku <i>x</i> : $\sum_i w_i(x) = 1$
E_i(x)	Exponovaná populace žen ve věku <i>x</i> dle parity <i>i</i> : $E_i(x) = w_i(x) * E(x)$
₀m_i(x)	Míry plodnosti 1. kategorie ve věku <i>x</i> pro pořadí <i>i</i>
q_i(x)	Pravděpodobnost narození dítěte <i>i</i> -tého pořadí ženám ve věku <i>x</i>
l_i(x)	Tabulkový počet žen v přesném věku <i>x</i> , které mají <i>i</i> dětí
b_i(x)	Tabulkový počet narozených <i>i</i> -tého pořadí ženám ve věku <i>x</i>
L_i(x)	Tabulkový počet žen parity <i>i</i> v dokončeném věku <i>x</i>
ch_i(x)	Průměrný počet dětí v přesném věku <i>x</i> v kategorii s nejvyšší paritou <i>i_{max}+</i>
Sb_i(x)	Kumulativní počty tabulkových narozených <i>i</i> -tého pořadí a přesném věku <i>x</i>

(Human Fertility Database, 2010)

4.2.2 Ostatní ukazatele

Pro analýzu bezdětnosti dle věku byl použit podíl tabulkového počtu bezdětných ve věku 35, 40 a 50 let při počátečním tabulkovém počtu žen na počátku reprodukčního období (10 000).

Pravděpodobnost zůstat bezdětnou do věku x :

$$q(x) = \frac{l_x^0}{l_{15}^0}, \text{ kde } x = 35, 40, 50$$

Pro analýzu bezdětnosti s ohledem na rodinný stav:

- *Struktura bezdětných podle rodinného stavu v daném věku 35, 40 a 50 let:* podíl počtu bezdětných žen v daném rodinném stavu a věku a celkového počtu bezdětných žen v daném věku bez ohledu na rodinný stav.

$$\text{Struktura bezdětnosti} = \frac{\text{rod.stav}_{\text{ženy}}^0 P_x^{\text{dětí}}}{\text{ženy} P_x^0} \quad \text{kde } x = 35, 40, 50$$

- *Podíl bezdětných žen ve věku 35, 40 a 50 v rámci daného rodinného stavu:* podíl počtu bezdětných žen v daném rodinném stavu a věku a celkového počtu žen v daném rodinném stavu a věku (bez ohledu na počet narozených dětí).

$$\text{Podíl bezdětných žen} = \frac{\text{rod.stav}_{\text{ženy}}^0 P_x^{\text{dětí}}}{\text{rod.stav}_{\text{ženy}} P_x}$$

Konečná plodnost:

$$kp = \sum_{x_{15}}^{x_{49+}} \frac{N_k^v}{P_k^v}$$

kde N_k^v je počet živě narozených dětí ve věku k , P_k^v je střední stav žen ve věku k ; počítáno v rámci stejné generace.

Kapitola 5

Analýza bezdětnosti

5.1 Vývoj tabulkové bezdětnosti v ženských generacích 1935–1968 ve vybraných zemích

V této kapitole pomocí tabulkových hodnot generační bezdětnosti žen ve věcích 35, 40 a 50 let bude ukázán vývoj České republiky v kontextu tří jiných zemí. Kromě České republiky bylo zvoleno ještě Nizozemsko, Slovensko a USA pro něž v The Human Fertility Database byla dostupná data za nejdelší časové období. Každá ze zemí zároveň představuje jiný region: Nizozemsko západní Evropu, Slovensko zastupuje Evropu východní a USA slouží k porovnání s mimoevropskou zemí.

5.1.1 České republika

Na území České republiky tabulková generační bezdětnost nemá tak výrazný vývoj, jako tomu je v ostatních sledovaných zemích v této práci. V rámci vývoje lze vysledovat (obr. 1), že trend bezdětnosti probíhal takřka totožně u všech uvedených věkových kategorií žen stejně, ale s jednocentním rozdílem mezi 35 letými a 40 a 50 letými. Lze tedy říci, že ženy, které byly ve svých 35 letech ještě bezdětné, se staly do svých 40 let ještě v jednom procentu případů matkami. Dále lze říci, že mezi 40. a 50. rokem života ženy změny svůj status z bezdětné na matku jen minimálně.

Vývoj lze rozdělit do tří období. Generace žen, které se narodily do 2. poloviny 40. let, jsou charakteristické velkými výkyvy v procentuálním zastoupení bezdětných v populaci. Největší podíl (9,2 % u 35 letých, 8,4 % u 40 letých) bezdětných ve sledovaných věcích v tomto období byl zaznamenán u žen narozených v roce ukončení druhé světové války. Nezanedbatelný podíl lze sledovat i v generacích narozených 1936, 1938 a 1942. Kromě 1945 však žádná z uvedených generací nepřesáhla hranici 8 % u 40 letých a 50 letých bezdětných žen a nad 9 % u 35 letých bezdětných žen. Nejnižší bezdětnost ve všech sledovaných věkových kategoriích lze v tomto období sledovat u žen narozených v letech 1940, a to až na hodnotách blížících se 6% bezdětnosti 40 a 50 letých žen, u 35 letých se hodnoty blížily k 7 %.

V roce 1957 byl přijat zákon, který legalizoval umělé přerušení těhotenství, což byla jedna z mála možností regulace plodnosti té doby, a tak měla vliv na pokles plodnosti a zároveň na vzrůst bezdětnosti především u generací narozených před druhou světovou válkou.

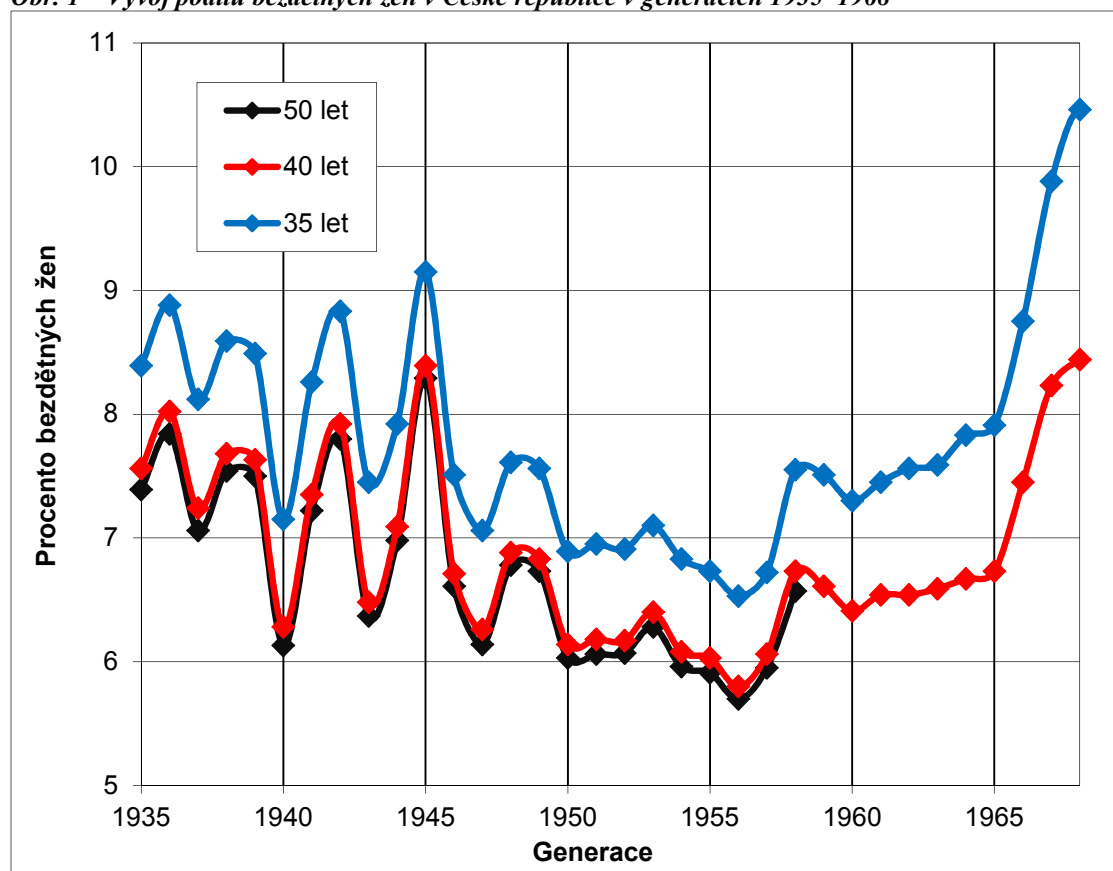
Pokles plodnosti, trvale pod hranici prosté reprodukce, začal v šedesátých letech v zemích severní Evropy, později v Evropě západní a v sedmdesátých letech v Evropě střední.

Vyšší počty dětí poválečných ženských generací se rodily v období příznivého populačního klimatu přelomu šedesátých a sedmdesátých let, kdy byla přijata řada novátorských opatření na podporu nejen plodnosti, ale i sňatečnosti při dočasném zlepšení bytové výstavby (Rychtaříková, 2003). Tento krok byl reakcí na pokles plodnosti pod hranici prosté reprodukce, který započal v severní Evropě a přes západní Evropu se dostal až do Evropy východní.

Pro generace žen narozených po 2. světové válce lze sledovat prudký pokles bezdětnosti. U narozených roku 1956 se tento propad zastavil dokonce až na hodnotě 5,6 % u bezdětných 40 letých žen. U žen narozených v padesátých letech můžeme vidět jen lehké výkyvy ve vývoji bezdětnosti. Trvalý a dlouhodobý nárůst podílu bezdětných žen v populaci probíhá až od generace žen z počátku šedesátých let. Pro ženy narozené v jejich druhé polovině probíhá nárůst bezdětnosti zrychleně. Poslední zaznamenanou generací jsou ženy narozené v roce 1968 s nejvyšším podílem dosahujícím téměř 10,5 % bezdětných žen ve věku 35 let. Ženy, které v roce 1968 dosáhly čtyřiceti let, zůstaly bez dětí v 8,4 %. Lze tedy usoudit, že více žen, které dříve svou plodnost uskutečnily do 35. roku svého života, jí odložily do pozdějšího věku.

I v tomto grafu lze pozorovat trend posunu plodnosti do vyššího věku u žen narozených od konce šedesátých let, neboť tyto ženy již začaly odkládat svou plodnost do věku nad 30 (v tomto případě nad 35) let.

Obr. 1 – Vývoj podílu bezdětných žen v České republice v generacích 1935–1968

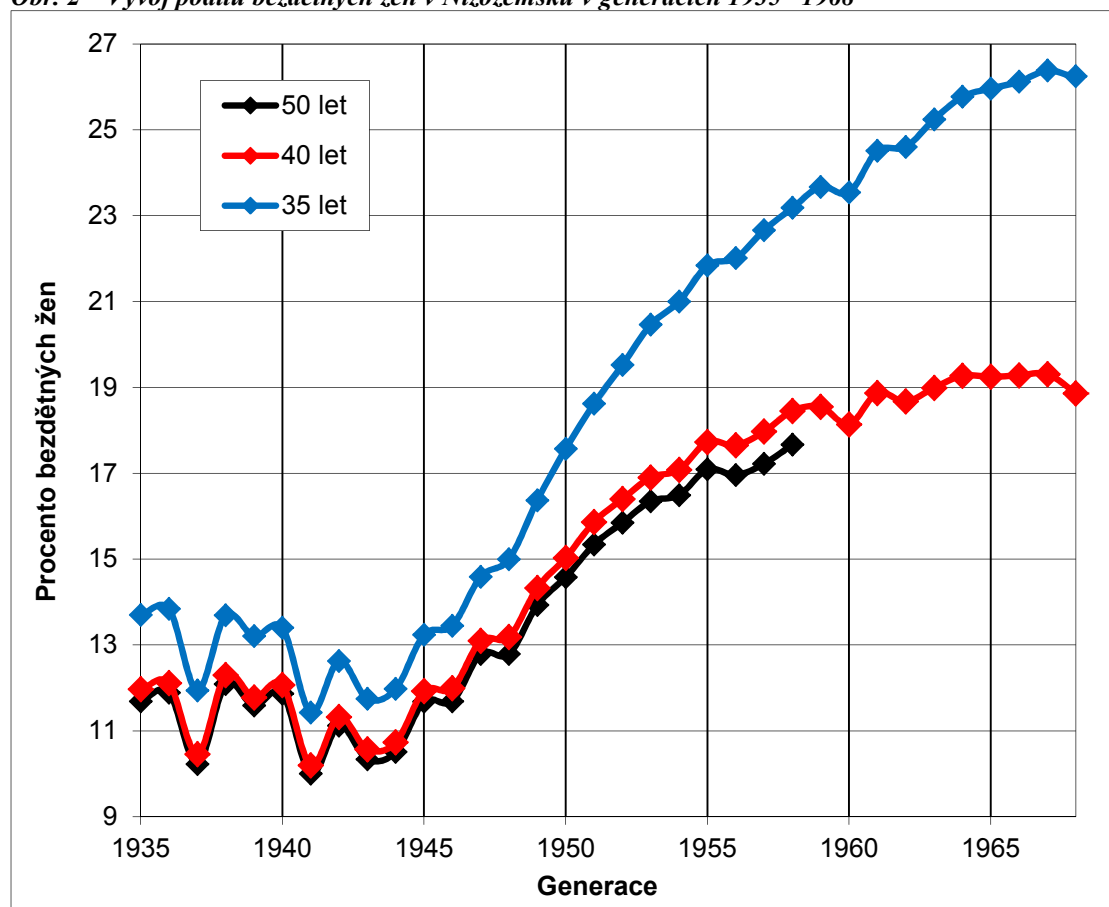
Zdroj: The Human Fertility Database, vlastní výpočty

5.1.2 Nizozemsko

Na rozdíl od České republiky je v Nizozemsku bezdětnost výrazně vyšší a její vývoj je méně rozkolísaný. U žen narozených po roce 1943 lze sledovat stálý nárůst bezdětnosti z původních necelých 11 % u 40 letých žen až na nejvyšší hodnotu 19 % u generace 1967. U žen narozených v roce 1967 zůstalo ve svých 35 letech bezdětných dokonce 26 %. Lze tedy říci, že více než 8% žen narozených v roce 1967 uskuteční svůj porod prvního potomka až mezi 35. a 40. rokem. Některé ženy porod dítěte prvního pořadí dokonce odkládají až do věku nad 40 let, jak lze usoudit z nastíněného trendu konečné bezdětnosti žen ve věku 50 let. Nejnižší bezdětnost lze vysledovat u generace 1941, kdy ženy v tomto roce narozené dosahovaly hodnot 10,4 % u 40 letých žen a 11,4 % u 30 letých žen.

Od konce šedesátých let je v Nizozemsku umožněn volný přístup k moderní antikoncepci, dokonce bylo prvním státem, který antikoncepci propagoval. Nizozemští zákonodárci se velmi obávali přelidnění, proto byla v roce 1972 ustanovena státní komise pro řešení populační problematiky, která v roce 1973 vydala první zprávu vycházející ovšem ještě z vysokého přirozeného přírůstku a naznačovala nevýhody vysokého růstu. Komise v roce 1977 vřele uvítala zastavení růstu a přechod v dlouhodobé perspektivě ke stacionární populaci. Po roce 1982, kdy poklesla čistá míra reprodukce pod hodnotu 1, se naopak v Nizozemsku objevily obavy z depopulace a zvláště z demografického stárnutí, i přesto Nizozemsko zastává velmi rezervované stanovisko k možnosti aktivní pronatalitní politiky (Fialová, 2010).

Obr. 2 – Vývoj podílu bezdětných žen v Nizozemsku v generacích 1935–1968

Zdroj: The Human Fertility Database, vlastní výpočty

5.1.3 Slovensko

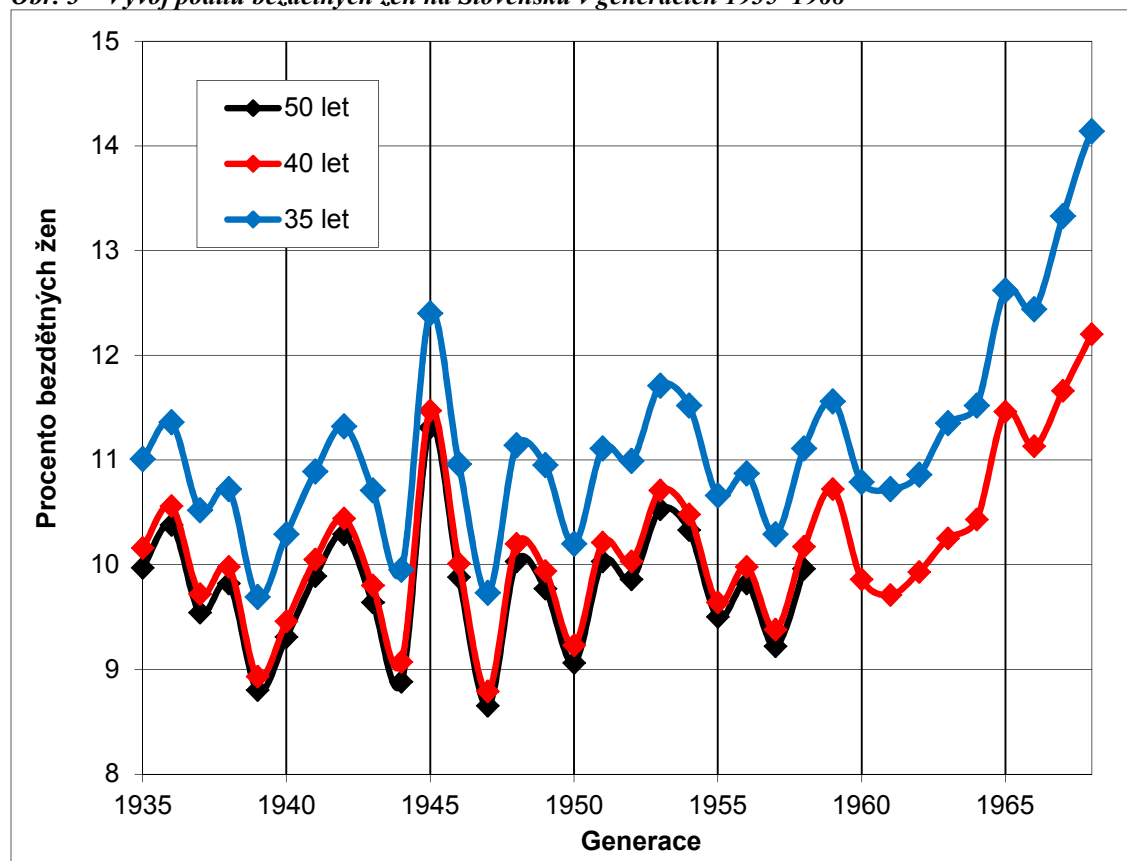
Slovensko bylo svým vývojem podobné České republice. Hodnoty bezdětnosti silně oscilovaly kolem 10 % a byly tedy o něco vyšší než v České republice. Vývoj poválečné plodnosti Slovenské republiky ovšem vycházel z nižší ekonomické a sociální úrovně. Změny ve společnosti probíhaly i v oblasti víry. Slovensko sice, stejně jako jiné evropské země, prochází sekularizací, ale vzhledem k tomu, že Slováci zůstávají i nadále silně nábožensky založeni, není změna tak silná. Slovensko je také oproti České republice méně urbanizované a v jeho vesnických rodinách se tedy rodí více dětí. Celkově bylo Slovensko více zemí typickou svým východoevropským modelem reprodukce, dnes je ovšem úhrnná plodnost na Slovensku nižší než v ČR.

Slovenská republika se stejně jako Česká republika příliš neliší mezi vývojem bezdětnosti 35 letých, 40 letých a 50 letých žen. Podíl žen, které jsou bezdětné ještě ve 35 letech a ve 40 letech se liší jen o jedno procento, co se týče podílu bezdětných žen v 50 letech, je téměř identický s podílem bezdětných žen ve 40 letech. Lze tedy říci, že svou plodnost ženy uskutečňují do 40. roku, později spíše výjimečně.

Pokud se zaměříme na vývoj žen narozených v roce 1945, můžeme si všimnout velkého vzestupu bezdětnosti v této době a to až na hodnotu 12 % pro bezdětné 30 leté ženy a na hodnotu 11,5 % pro bezdětné 40 leté ženy. Po vzestupu bezdětnosti žen narozených v roce 1945 následuje prudký pokles podílu bezdětných žen až na nejnižší hodnotu 8,8 % pro 40 (8,7% pro 50) leté ženy narozené v roce 1947. Minimálních hodnot bezdětnosti ve 35 letech dosáhla generace žen narozená v roce 1939. U následujících generací můžeme sledovat nárůsty a poklesy úrovně bezdětnosti, které se ovšem stále pohybují mezi devíti a jedenácti procenty pro bezdětnost 40 a 50 letých žen a mezi deseti a dvanácti procenty pro bezdětnost 35 letých žen.

Od generací, které se narodily po roce 1960, sledujeme nárůst bezdětnosti ve všech sledovaných věcích s jediným přerušením u generace žen narozených v roce 1966, kdy podíl bezdětných lehce klesnul ať už u 35, 40 nebo 50 letých žen. Nejvyšší hodnoty bezdětnosti v grafu můžeme vyčíst u generace 1968, kdy ženy zůstaly ve svých 35 letech bezdětné ve více než 14 %. Ve 40 a 50 letech zůstaly ženy narozené v roce 1968 bezdětné ve více než 12 %.

Obr. 3 – Vývoj podílu bezdětných žen na Slovensku v generacích 1935–1968

Zdroj: The Human Fertility Database, vlastní výpočty

5.1.4 Spojené státy americké

V USA generační bezdětnost od roku 1938 postupně stoupala. U ročníků, které se narodily v polovině 50. let lze ovšem sledovat velice pozvolný pokles.

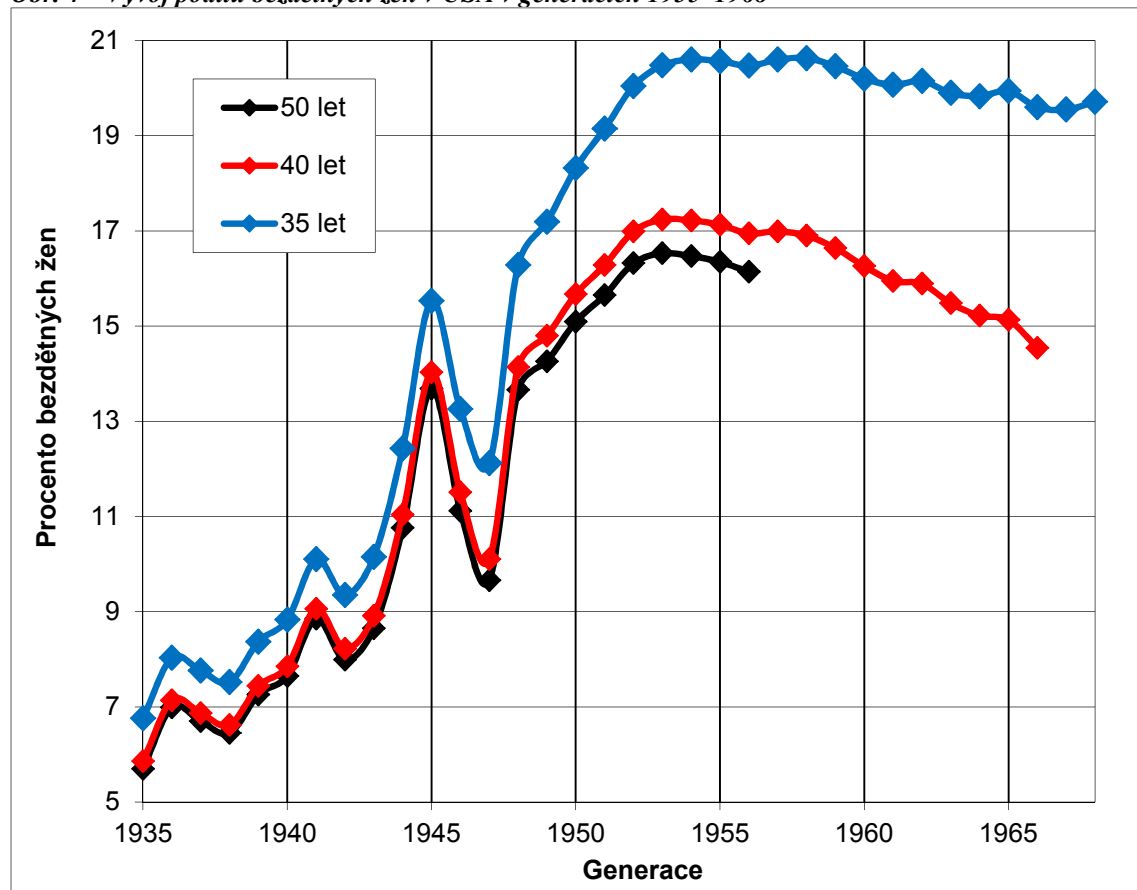
U generací narozených v letech 1938, 1942 a 1947 byl prudký vzestup podílu bezdětných přerušen. Vzestup v rámci tří generací žen (1943–1945) se vyšplhal z 8 % až na 14 % bezdětných 40 letých žen, z necelých 8 % až na téměř 14 % bezdětných 50 letých žen a z 9 % na téměř 16 % bezdětných 35 letých žen. Jak je z grafu možno zaznamenat, trend generační bezdětnosti 40 a 50 letých žen probíhal téměř totožně, shodu ovšem přerušily generace žen narozených 1948.

Minimální bezdětnost byla zaznamenána ve všech sledovaných věcích na počátku sledovaného období u generace 1935, kde bylo ve 40 a 50 letech bezdětných necelých 6 % žen, u 35 letých žen necelých 7 %. Nejvyšší bezdětnost zaznamenala ve věku 35 let generace narozená v roce 1958 (21 %), ve věku 40, stejně jako 50 let, to byla generace 1953 (17,2 % a 16,5 %).

U 40 a 50 letých žen lze od generace 1953 pozorovat pomalý pokles podílu bezdětných. Ženy z generace 1966 (která je poslední generací zaznamenanou ve věku 40 let) zůstaly bezdětné ve svých 40 letech jen v necelých 14,5 procentech.

Podíl bezdětných žen ve věku 35 je od generace 1953 stabilizovaný, osciluje kolem hodnoty 20 %. Poslední zaznamenanou generací bezdětných žen v USA je v práci generace 1968, u níž zůstává ve 35 letech téměř 20 % bezdětných.

Obr. 4 – Vývoj podílu bezdětných žen v USA v generacích 1935–1968

Zdroj: The Human Fertility Database, vlastní výpočty

5.1.5 Bezdětnost 40 letých žen ve všech sledovaných zemích

Jak jsme mohli vidět již v předchozích grafech, vývoj generační bezdětnosti probíhal odlišně ve všech sledovaných zemích. V Obr. 5 je vyznačena generační bezdětnost 40 letých žen za všechny sledované země. Je evidentní, že vývoj v České republice a na Slovensku je si velmi podobný, jen hodnoty jsou asi o 2 % bezdětných žen vyšší na Slovensku.

Bezdětnost se začala zvyšovat výrazně v České republice i na Slovensku především u generací žen narozených v průběhu 60. let. Podle výsledků sčítání 2001 neklesl průměrný počet dětí na jednu ženu pod 2,0 až do generace 1959 (Rychtaříková, 2003).

Česká republika mezi ostatními sledovanými zeměmi vyniká velice nízkou tabulkovou generační bezdětností, která nedosahuje ani 9 %. Lze se domnívat, že tato situace žen, které měly děti během totalitního režimu, souvisela se skutečností, že některé skupiny obyvatel byly vyloučené z veřejného života a byl jim i omezen přístup ke vzdělání. Pro ně bylo založení rodiny jedinou formou úniku a seberealizace (Sobotka, 2006). K nízké bezdětnosti těchto ročníků přispěly i pozitivní změny v sociální politice a vytvoření příznivějšího populačního klimatu, které ovlivnilo především narození dětí prvního a druhého pořadí. K nízké bezdětnosti přispěla i nedostupnost hormonální antikoncepce a nitroděložního tělíska.

Po přechodovém roce 1989 reagovala česká populace na ekonomické a hodnotové změny prudkým snížením počtu narozených dětí. Mezi léty 1993 a 1996 dokonce klesla úhrnná plodnost z hodnoty 2,0 na 1,2. Původní předpoklad zvýšení počtu narozených v 90. letech se ovšem nenaplnil a úhrnná plodnost klesla až na své historické minimum 1,1 dítěte na jednu

ženu. V roce 2006 se úhrnná plodnost navýšila na 1,3 dítěte na jednu ženu a v roce 2010 na 1,49, když své reprodukční plány začaly naplňovat ženy, které svou plodnost odkládaly do vyššího věku. Ani to ovšem nestačilo k velkému nárůstu a v České republice se úhrnná plodnost stabilizovala pod zachovnou hranicí 2,1 dítěte na jednu ženu.

Na Slovensku porevoluční propad byl ještě silnější než v České republice. Jejich úhrnná plodnost v roce 1990 byla 2,1 dítěte na jednu ženu a klesla až na hodnotu 1,5 v roce 1996. V dalších letech dochází k dalšímu, i když již ne tak rychlému, poklesu. Do roku 2002 se úhrnná plodnost snížila až na 1,2 dítěte na jednu ženu a v roce 2010 činila 1,40. Tím se Slovensko dostalo mezi státy s nejnižší hodnotou úhrnné plodnosti v Evropě.

Nejdramatičtější se vyvíjela bezdětnost v Nizozemsku, které ovšem prodělalo i největší změny v rodinném soužití, kdy po 2. světové válce, až do roku 1975 klesal počet sňatků. Mezi léty 1955–1959 zůstalo dokonce celoživotně svobodných 22 % mužů a 19 % žen. Jejich plodnost ovšem neklesá pod 1,5 úhrnné plodnosti, ale pohybuje se na úrovni 1,72 v roce 2000, v roce 2009 dokonce 1,79 dítěte na jednu ženu.

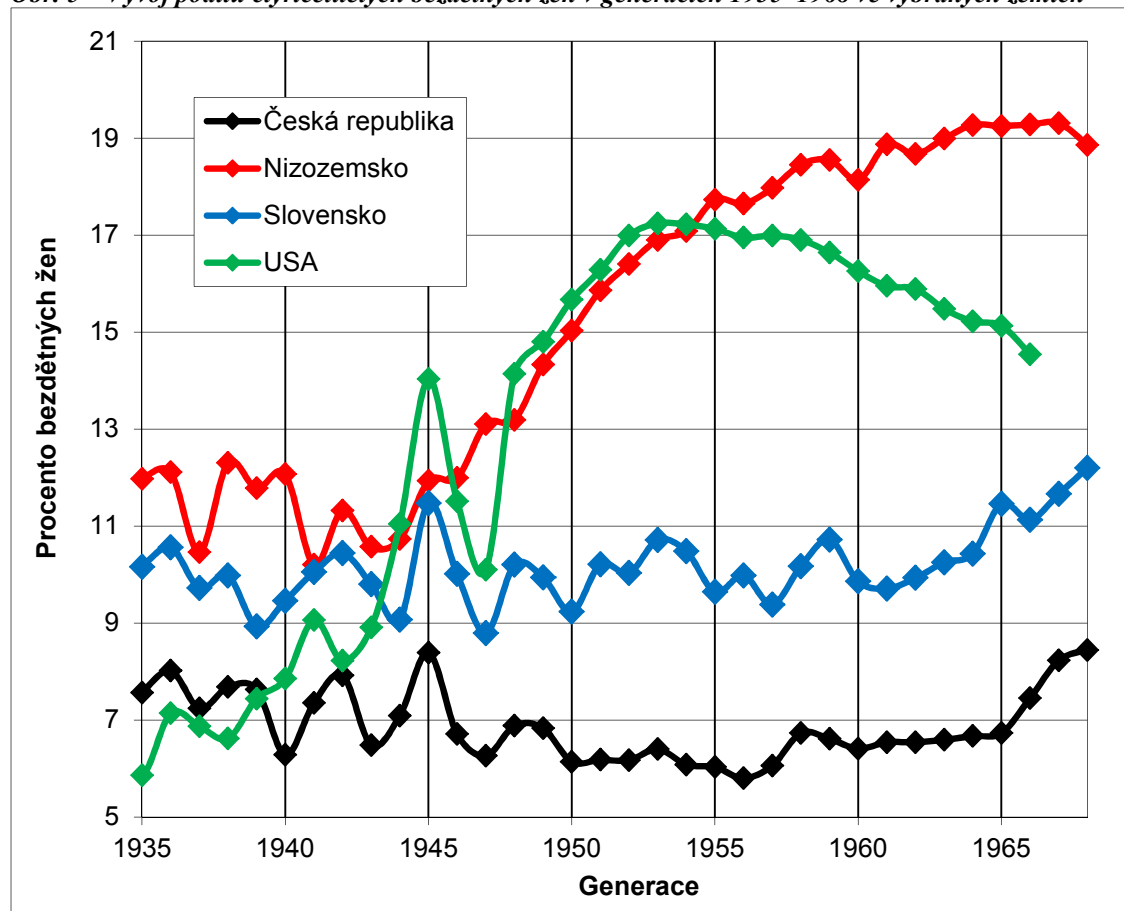
V USA se vývoj plodnosti sleduje odděleně pro jednotlivé „rasy“. Nejnižší úroveň plodnosti mají bílé ženy. Jejich úhrnná plodnost se během první poloviny 80. let pohybovala kolem 1,6 dítěte na jednu ženu. V druhé polovině se úhrnná plodnost bílých žen navýšila až na hodnotu 1,9 v roce 1990 a dále hodnoty oscilují kolem hodnoty přesahující 1,8 dítěte na jednu ženu, v roce 2009 byl zaznamenán malý pokles na 1,78.¹⁰

Velký pokles zaznamenaly americké Indiánky, u nichž klesla úhrnná plodnost z hodnoty přesahující 2,2 dítěte na jednu ženu v roce 1990 na hodnotu pod 1,8 dítěte na jednu ženu a v roce 2009 činila 1,78.

Nejvyšší plodnost mají Hispánky s hodnotou 2,73 v roce 2009, přičemž v roce 2007 ještě dosahovaly dokonce úhrnné plodnosti 3,0 dětí na jednu ženu, následují je Afroameričanky s 2,03 (2009) dětmi na jednu ženu, v roce 1990 jejich plodnost ovšem dosahovala dokonce 2,5 dítěte na jednu ženu (Kocourková, 2010).

¹⁰ Data získaná z National Vital Statistics Reports, dostupné z WWW:
<http://www.cdc.gov/nchs/data/nvsr/nvsr59/nvsr59_03.pdf>

Obr. 5 – Vývoj podílu čtyřicetiletých bezdětných žen v generacích 1935–1968 ve vybraných zemích

Zdroj: The Human Fertility Database, vlastní výpočty

5.2 Vývoj konečné plodnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích

V této kapitole bude zkoumána souvislost mezi výší konečné plodnosti a podílu bezdětných čtyřicetiletých žen daných generací ve sledovaných zemích.

Vývoj konečné plodnosti čtyřicetiletých žen měl ve všech sledovaných evropských zemích klesající tendenci. Čtyřicetileté evropské ženy narozené v generaci 1968 již se svou konečnou plodností poklesly až pod hranici prosté reprodukce, české ženy dokonce až na nejnižší historickou hodnotu 1,9 narozeného dítěte na ženu.

USA je svým vývojem konečné bezdětnosti od Evropy odlišné. Počty dětí prudce klesly u generací žen narozených do první poloviny padesátých let 20. století. U generací žen narozených v druhé polovině padesátých let se již konečná bezdětnost začala opět zvyšovat až na více než dvě děti na jednu ženu narozenou v roce 1967. Ženy v USA narozené v roce 1935 měly ve svých 40 letech více než 3 děti, což je o více jak jedno dítě více, než kolik měly generace Nizozemek nebo Češek.

Konečná plodnost slovenských žen dosáhla u generace 1935 hodnoty 2,7 živě narozeného dítěte na jednu ženu, vývoj dalších generací ukazuje postupnou sestupnou tendenci až na hodnotu necelé dvě narozené děti na jednu ženu. Generační bezdětnost přitom tomuto

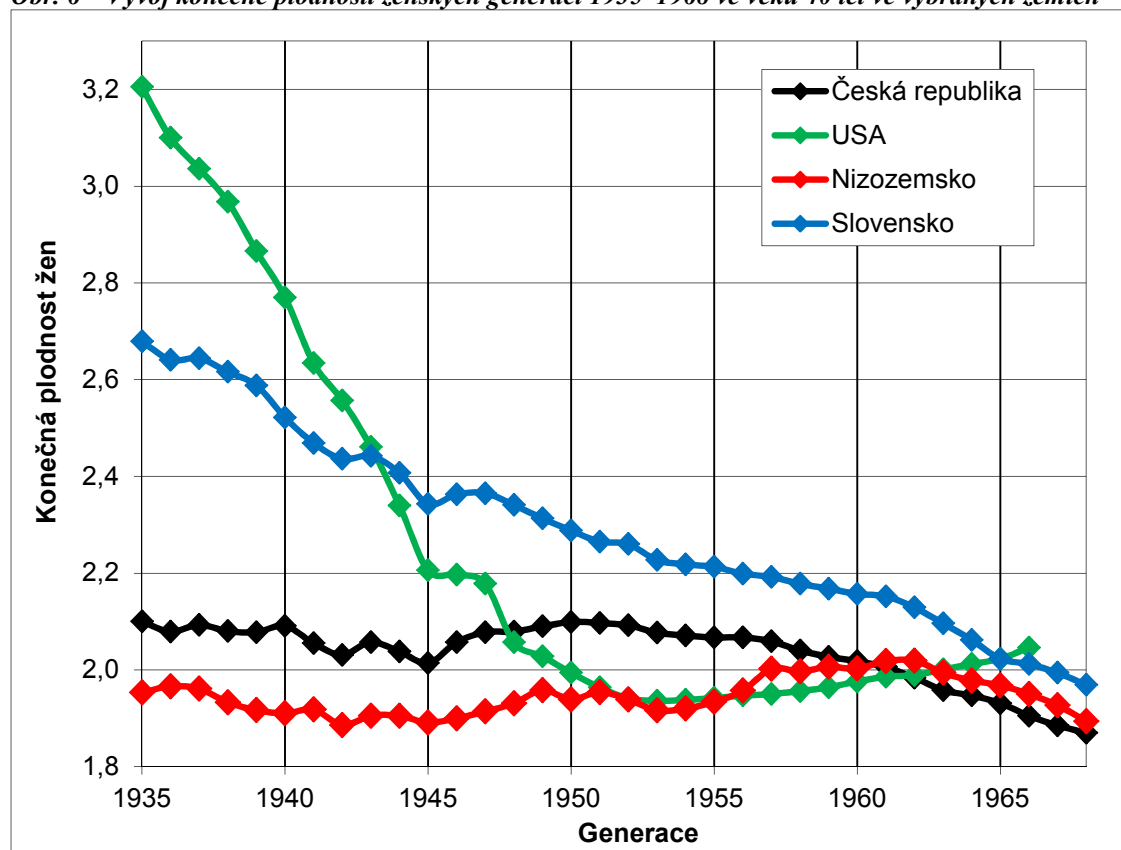
výraznému poklesu plodnosti mezi generacemi nenapovídá. Ženy na Slovensku tedy zřejmě svou konečnou plodnost silně snižují, avšak podíl bezdětných Slovenek se tolik nezvyšuje.

Konečná plodnost českých žen klesá od generací narozených v roce 1950, u nichž dosáhla maxima více než dvou dětí na jednu ženu. Jedná se o ženy, které svou reprodukci uskutečnily ještě v minulém totalitním režimu, a na které se vztahovala propopulační opatření konce šedesátých a začátku sedmdesátých let. Ženy v České republice mají trendy konečné plodnosti a bezdětnosti opačné. Čím více se snižuje konečná plodnost, tím se i zvyšuje podíl bezdětných žen. Ženy z generací s nízkou konečnou plodností tvoří vysoký podíl těch, které zůstávají celoživotně bezdětné. Nízká konečná plodnost v celém sledovaném období odpovídá i růstu podílu bezdětných od generací žen první poloviny čtyřicátých let 20. století. Podobnou závislost lze sledovat i u USA. Generace žen narozené v roce 1953 nejenom, že měly nejnižší plodnost ve sledovaném období (méně, než 2 děti na jednu ženu), ale i jejich podíl bezdětných je nejvyšší (více než 17 %). Bezdětnost v USA od generace 1954 poměrně rychle klesala společně s rostoucím počtem dětí, které se dané generaci narodily.

Konečná plodnost v Nizozemsku se až do generace narozené v roce 1957 pohybovala pod hranicí prosté reprodukce. U generací z přelomu 60. let konečná plodnost přesáhla dvě děti na jednu ženu. Od ročníku 1962 však konečná plodnost opět klesá.

Porovnáme-li však úroveň bezdětnosti a konečné plodnosti ve všech čtyřech zemích (obrázek 5 a 6), pak lze říci, že podobnost není velká. U starších generací ve Spojených státech amerických a Nizozemsku měly ženy vyšší úroveň konečné plodnosti, ale bezdětnost podobnou jako Česko nebo Slovensko. U nejmladších generací byla naopak podobná úroveň konečné plodnosti, ale rozdíly v bezdětnosti byly relativně výrazné.

Obr. 6 – Vývoj konečné plodnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích

Zdroj: The Human Fertility Database

5.3 Vývoj nejvyšší a nejnižší tabulkové bezdětnosti ženských generací 1935–1968 ve věku 40 let ve vybraných zemích

V této kapitole budou porovnány generace s nejvyšším a nejnižším podílem bezdětných 40 letých žen v populaci podle věku v období 1935–1968 (1967 za USA) a jejich vývoj dle věku za každou zemi zvlášť.

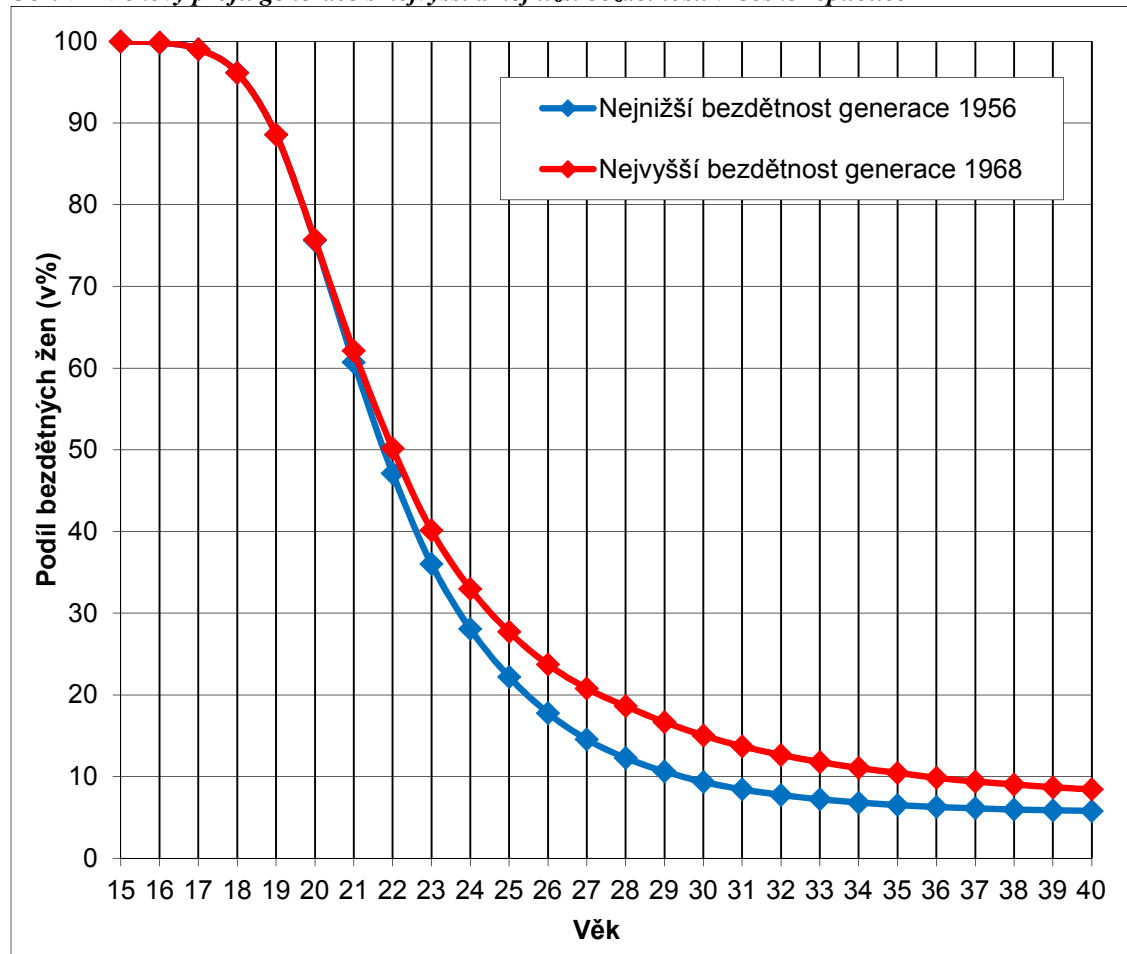
5.3.1 Česká republika

Celkový podíl bezdětných 40 letých žen v české populaci se ve sledovaném období pohyboval od 5,8 % po 8,4 %. S věkem se zastoupení bezdětných logicky snižuje. Pro generaci 1956 bylo zaznamenáno minimum a pro poslední sledovanou generaci 1968 bylo zaznamenáno maximum.

Z Obr. 7 lze pozorovat rozdílný vývoj v obou letech a to především v prodlužování období bezdětnosti a změnu v odkládání časování prvního porodu. K nejvýznamnějším změnám došlo u žen věkových skupin od 20 do 40 let (což je posledním sledovaným věkem v této práci). Ve 23 letech zůstávalo stále 36 % žen narozených v roce 1956 bezdětných, u žen narozených v roce 1968 již jejich podíl přesahoval 40 %. Největší rozdíl mezi generacemi lze pozorovat u věku 28 let. Ženy v tomto věku zůstávaly bezdětné ve více než 12 % u generace 1956 a ve více než 19 % u generace 1968. Žen narozených v roce 1956, které neuskutečnily svou reprodukci, bylo ve 35 letech stále bezdětných téměř 7 %, v 40 letech 6 %. Ženy narozené v roce 1968 zůstaly ve svých 35 letech bezdětné ještě dokonce ve více než 10 %, ovšem ve 40 letech jich zůstalo bezdětných

o něco více než 8 %. Lze tedy i z tohoto grafu potvrdit, že ženy ročníku 1968 na rozdíl od žen z ročníku 1956 svou reprodukci odkládají i do věku 35 a více.

Obr. 7 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnížší bezdětností v České republice

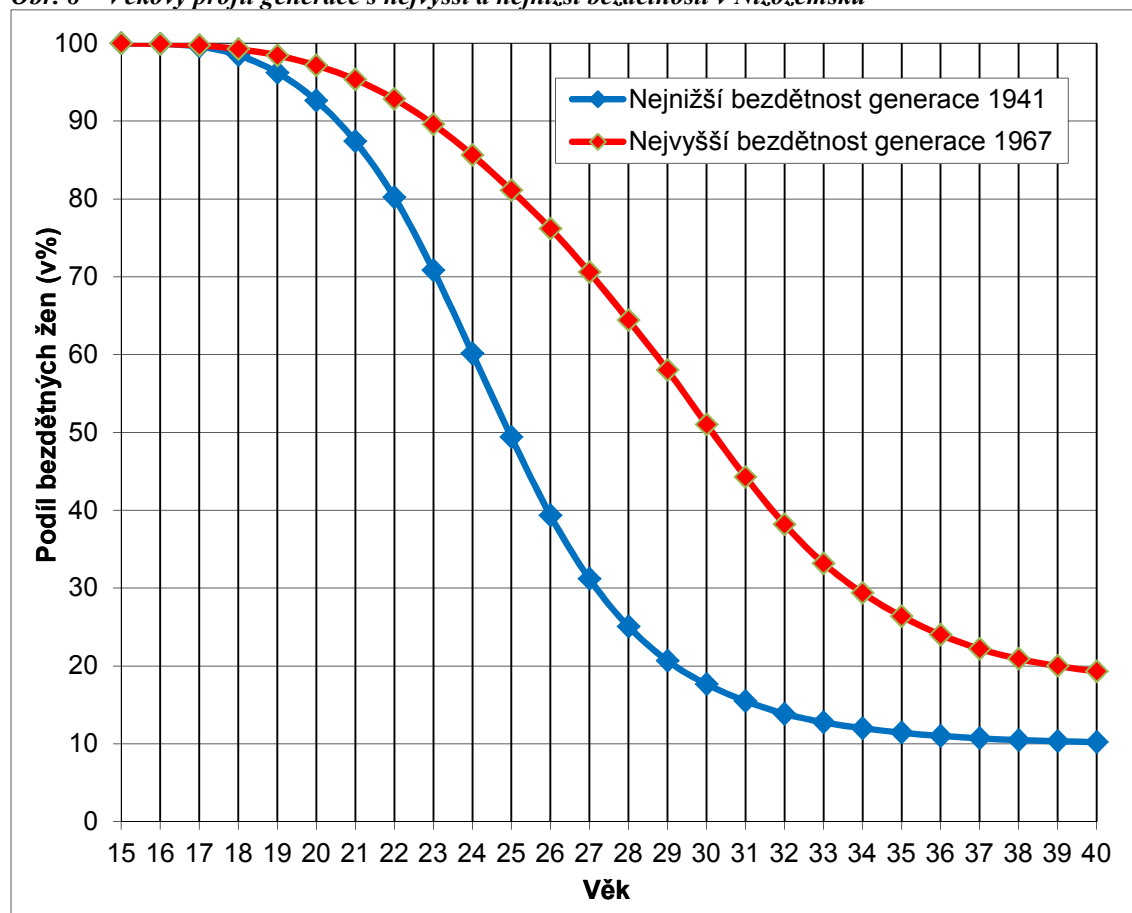
Zdroj: The Human Fertility Database

5.3.2 Nizozemsko

Rozdíl ve vývoji bezdětnosti dle věku mezi generací s nejvyšší a nejnížší bezdětností v Nizozemsku byl ve sledovaném období skutečně výrazný. Celkový podíl bezdětných 40 letých žen v populaci se pohyboval od 10,2 % (generace 1941) do 19,3 % (generace 1967). V poslední sledované generaci se totiž bezdětnost 40 letých žen lehce snížila.

V Nizozemsku (Obr.8) je patrný výrazný posun v odkladu porodu dítěte prvního pořadí do vyššího věku mezi oběma sledovanými generacemi a společně s ním i vývoj bezdětnosti dle věku. Výrazný posun lze pozorovat v celém reprodukčním období. Již u generace 1941 zůstávalo bezdětných ve 20 letech téměř 93 % všech žen, ale s generací 1967 se tento podíl zvýšil až na 97 %. Největší posun v podílu bezdětných lze mezi oběma sledovanými generacemi odečíst ve 27 letech. V tomto věku zůstalo bezdětných žen v generaci 1941 jen 31 %, v generaci 1967 ovšem ve 27 letech měly dítě jen tři z deseti žen, ostatní zůstávaly nadále bezdětné. Mnoho žen svou reprodukci jen odkládalo do pozdějšího věku, protože v 35 letech zůstávala bezdětná již „jen“ více než čtvrtina u mladší z obou generací. Podíl v porovnání s generací 1941 je ovšem stále vysoký, ženy v tomto roce narozené ve 35 letech zůstávají bezdětné ve více než 11 %.

Obr. 8 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností v Nizozemsku

Zdroj: The Human Fertility Database

5.3.3 Slovensko

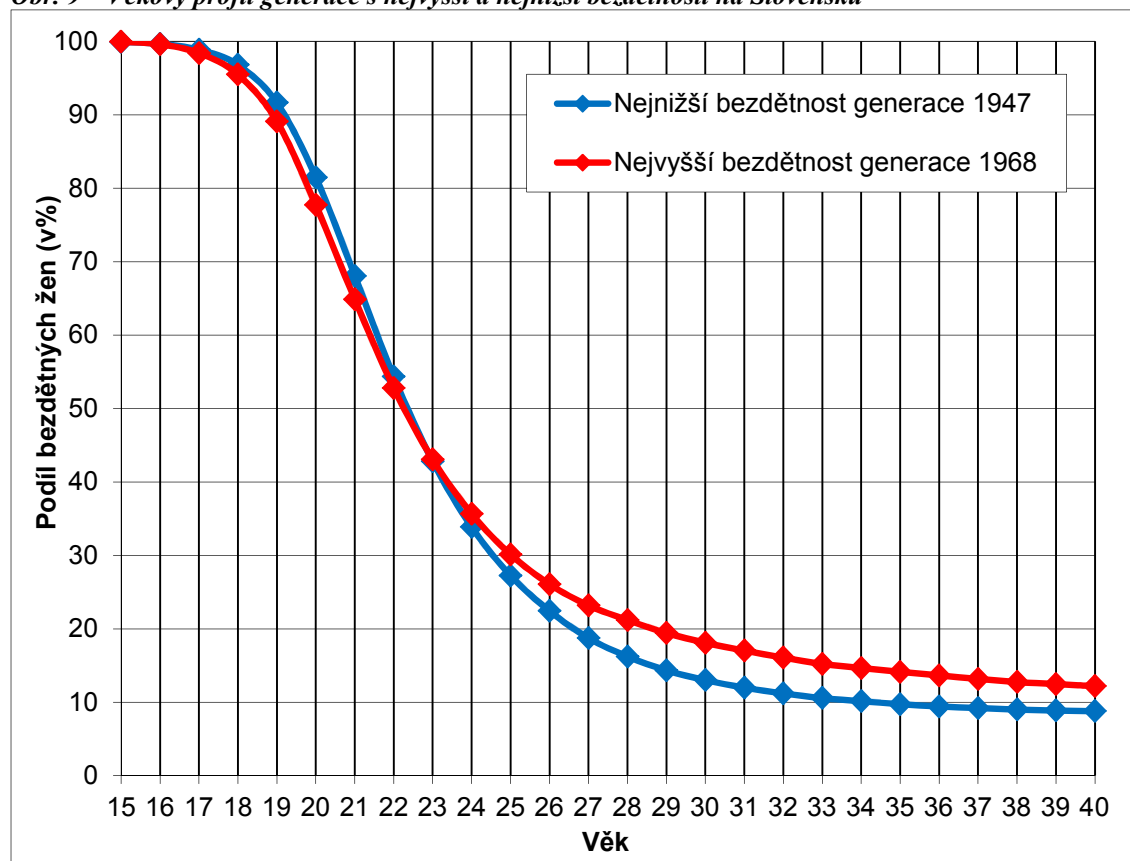
Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, vývoj bezdětnosti na Slovensku byl podobný vývoji v České republice. Vývoj bezdětnosti dle věku na Slovensku měl ovšem odlišnou strukturu. Oproti předchozím dvěma zemím se totiž lehce zvýšila časná plodnost a bezdětnost do 23. roku je tak vyšší u generace 1947, která ve svých 40 letech zaznamenala nejnižší bezdětnost. Časnou plodnost lze přičíst na Slovenku etnickým a národnostním skupinám obyvatel, které jsou charakterizovány právě brzkými porody a porody dětí vyššího pořadí.

Celkový podíl bezdětných žen ve 40 letech dosáhl svého maxima v generaci 1968 s hodnotou 12 %. Minimální podíl 9 % bezdětných 40 letých žen byl zaznamenán u generace narozených v roce 1947.

V generaci 1947 zůstávalo bezdětných ve svých 20 letech více než 81 % žen, tento podíl je ovšem v generaci žen narozených v roce 1968 o více než 3 % nižší. Ve 23 letech zůstává u obou ročníků bezdětných 43 % žen. Nejvíce se liší generace 1947 a 1968 v bezdětnosti 29 a 30 letých žen. Ve 30 letech zůstává u generace narozené v roce 1968 osmnáct žen ze sta bezdětnými, u generace 1947 je to 13 žen.

V generaci žen, které se narodily v roce 1947, stihlo uskutečnit porod dítěte prvního pořadí do 35. roku svého života více 90 %, v generaci 1968 je tento podíl menší než 86 %.

Obr. 9 – Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností na Slovensku

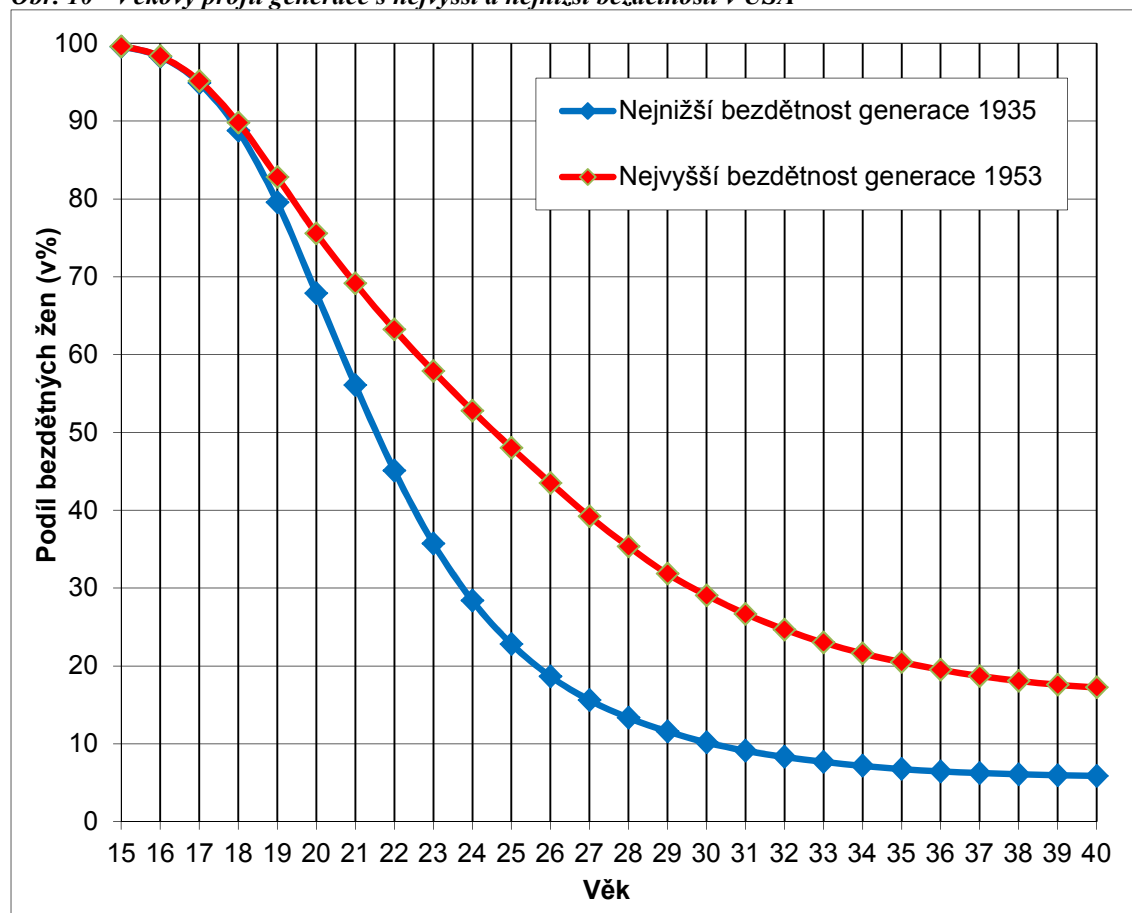
Zdroj: The Human Fertility Database

5.3.4 Spojené státy americké

USA má podobně výrazný trend vývoje bezdětnosti jako Nizozemsko. Na rozdíl od Nizozemska zde ovšem ženy uskutečňují svou reprodukci v relativně brzkém věku. Tato zvýšená časná plodnost může být zapříčiněná především vysokou a časnou porodností etnických a národnostních skupin. V USA je tento trend způsobený především časnou porodností Afroameričanek a hispánských žen.

Celkový podíl bezdětných 40 letých žen v 1935–1967 dosáhl maximálních hodnot u generace 1953, minimálních hodnot dosáhl u generace 1935. Zastoupení bezdětných 40 letých žen v populaci se pohybovalo od 6 % do 17 %. Největší posun v podílu bezdětných lze mezi generacemi 1935 a 1967 sledovat ve 25 letech, kdy zůstalo 23 % žen narozených v generaci 1935 nadále bezdětných. Populace žen z ročníku 1953 zůstala v tomto věku bez dětí v polovině případů. Po dosažení 30. roku života zůstávalo 10 % žen mladší generace (1935) a necelých 29 % starší generace (1953) stále bezdětných. Do věku 35 let se stalo matkou jen méně než 80 % populace žen generace 1953, zatímco u generace 1935 uskutečnilo svou plodnost dokonce 93 % žen. Lze tedy usoudit, že v USA dochází, dokonce více než tomu je u evropských zemí, k odkládání plodnosti do vyššího věku. Protože se s věkem snižuje možnost otěhotnění, lze i předpokládat, že velká část žen, které ani po 40. roce neporodily žádné dítě, zůstane celoživotně bezdětná.

Obr. 10 - Věkový profil generace s nejvyšší a nejnižší bezdětností v USA

Zdroj: The Human Fertility Database

5.4 Vývoj bezdětnosti dle rodinného stavu ve Sčítání lidu domů a bytů

V následující kapitole bude analyzován vývoj podílu bezdětných žen dle rodinného stavu. Použité byly podíly bezdětných získaných na základě údajů o ženách podle počtu živě narozených dětí, v tomto případě tedy s počtem 0 narozených dětí, ze sčítání z let 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001.

V grafu 10, lze sledovat, jak se vyvíjela struktura bezdětných žen dle rodinného stavu ve věku 35, 40 a 50 let v jednotlivých SLDB.

Sčítání z roku 1950 ukázalo, že ze všech sečtených bezdětných žen ve 35 letech zůstávalo svobodných více než 45 %, mezi vdanými se bezdětné ženy objevovaly v téměř 47 %. Zbylá procenta mezi bezdětnými 35 letými ženami zastávají ženy rozvedené (4,7 %) a ovdovělé (2,6%). V dalších věcích se podíl svobodných bezdětných žen snížil, oproti ženám vdaným. Z žen, které zůstaly bezdětné i v 50 letech, byla vdaná téměř polovina z nich, dalších 40 % žen zůstalo svobodných. V bezdětnosti 50 letých žen lze zaznamenat také značný nárůst podílu ovdovělých žen až na více než 8,5 %.

Ve sčítání, které se uskutečnilo v roce 1961, byl zjištěný nárůst zastoupení vdaných žen mezi bezdětnými ženami. Tento posun se uskutečnil především na úkor žen svobodných, které ve 35 letech zůstávaly bezdětné ve 42 %, ve 40 letech ve 37 % a na konci reprodukčního období

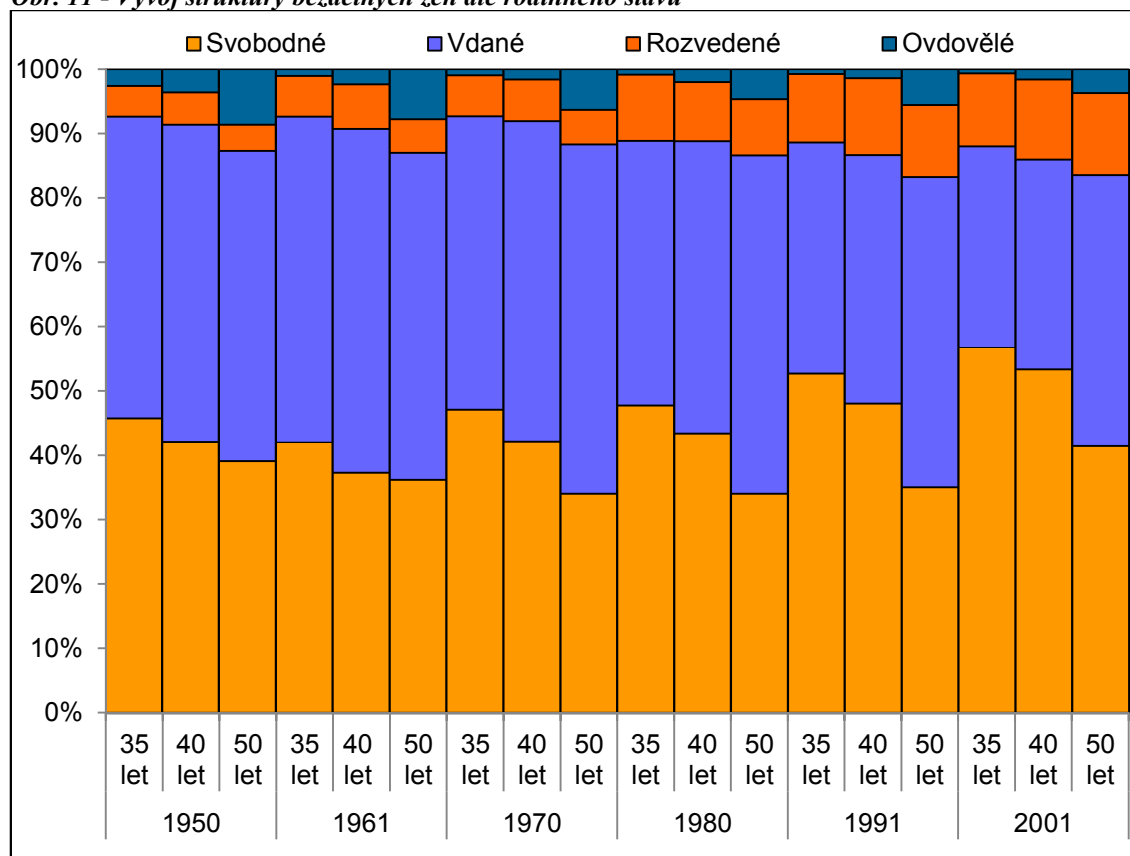
jen v 36 %. Ve struktuře bezdětných žen dominovala skupina vdaných žen s více než 50 % u všech tří sledovaných věcí.

Sčítání 1970 a 1980 ukázalo začínající trend vzrůstu zastoupení svobodných v populaci bezdětných žen především ve 35 a 40 letech, ale přesto i nadále dominují mezi bezdětnými především ženy vdané. V 50 letech je v populaci bezdětných žen téměř 54 % vdaných žen.

V roce 1991 byl v rámci sčítání zjištěn pokračující trend zmenšujícího se podílu vdaných žen mezi bezdětnými, způsobený především zvyšujícím se podílem bezdětných, ale i nárůstem podílu rozvedených žen mezi bezdětnými. Ve věku 35 zůstává mezi bezdětnými ženami více než 52 % žen svobodných. Dalších 36 % z bezdětných jsou ženy vdané, v 50 letech je jejich podíl dokonce 48%. Téměř polovina bezdětných žen tedy uzavřela sňatek.

V posledním sčítání z roku 2001 je zřetelný nárůst podílu svobodných a rozvedených mezi bezdětnými ženami, zatímco vdané ženy se ve skupině bezdětných objevují stále méně. Mezi bezdětnými 35 letými ženami bylo zjištěno více než 56 % svobodných, více než 11 % rozvedených a 31 % vdaných žen. V 50 letech se podíl svobodných a rozvedených žen mezi bezdětnými téměř vyrovnal. Je nutné vzít v úvahu i fakt, že se měnila struktura žen podle rodinného stavu. Postupně narůstal počet svobodných žen, a proto podle posledního sčítání narostlo výrazně zastoupení svobodných bezdětných žen.

Obr. 11 - Vývoj struktury bezdětných žen dle rodinného stavu

Poznámka: Podíl bezdětných žen v daném rodinném stavu z celkového počtu bezdětných. Z důvodu nedostupnosti dat ze sčítání 1980 (Plodnost žen–manželské páry) jsou údaje za bezdětné ženy ve věcích 35, 40 a 50 let odvozené z údajů za bezdětnost žen ve věkových skupinách 35–39 let, 40–44 let a 45–49 let. Při výpočtu byly využity poměry bezdětných žen v jednotlivých věcích ze sčítání lidu 1970.

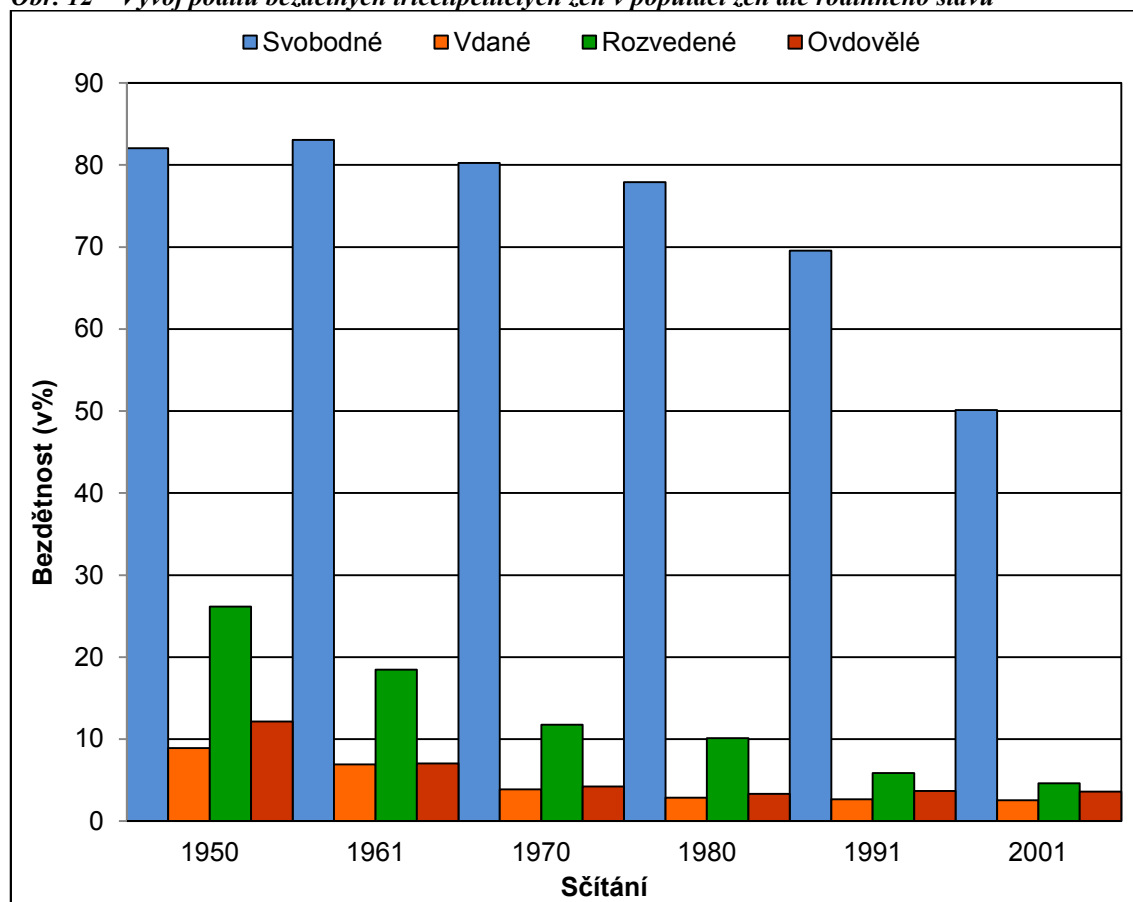
Zdroj: SLDB 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, vlastní výpočty

Na Obr. 12 je zobrazen vývoj bezdětnosti 35 letých žen v celkové populaci 35 letých žen dle rodinného stavu.

Největší podíl bezdětných lze nalézt mezigeneračně mezi svobodnými, u ostatních rodinných stavů se bezdětnost blíží k hranici biologické plodnosti (Hašková, 2009, s. 70).

Dle sčítání dlouhodobě bezdětnost klesala ve všech rodinných kategoriích rodinného stavu. V populaci svobodných 35 letých žen bylo 8 z 10 žen bezdětných. Tento poměr se v posledním dostupném sčítání z roku 2001 značně snížil, protože každá druhá svobodná žena ve 35 byla také ženou bezdětnou. Pokud se zaměříme na ženy, které se rozvedly, tak bez dětí jich ve věku 35 let při sčítání 1950 zůstávalo 26 %, v roce 2001 byla bezdětná jen každá 20. žena. Mít děti v rozvedených manželstvích totiž přestalo být společenským problémem, stejně jako narození dítěte mimo manželství. V České republice v minulosti, ale především v dnešní době, platí, že pokud už jedinci vstupují do manželství, chtějí mít děti, proto je i bezdětnost mezi vdanými ženami nízká. V roce 1950 se jich mezi 100 ženami objevovalo jen 8 %, v současnosti je jejich dokonce méně než 3 %. Stejně jako vdané ženy i ovdovělé mají zastoupení bezdětných žen nepatrné, jejich podíl v posledním sčítání 2001 byl jen necelá 4 %.

Obr. 12 – Vývoj podílu bezdětných třicetipětiletých žen v populaci žen dle rodinného stavu

Poznámka: Podíl bezdětných v rámci daného rodinného stavu. Z důvodu nedostupnosti dat ze sčítání 1980 (Plodnost žen–manželské páry) jsou údaje za bezdětné ženy ve věcích 35, 40 a 50 let odvozené z údajů za bezdětnost žen ve věkových skupinách 35–39 let, 40–44 let a 45–49 let. Při výpočtu byly využity poměry bezdětných žen v jednotlivých věcích ze sčítání lidu 1970.

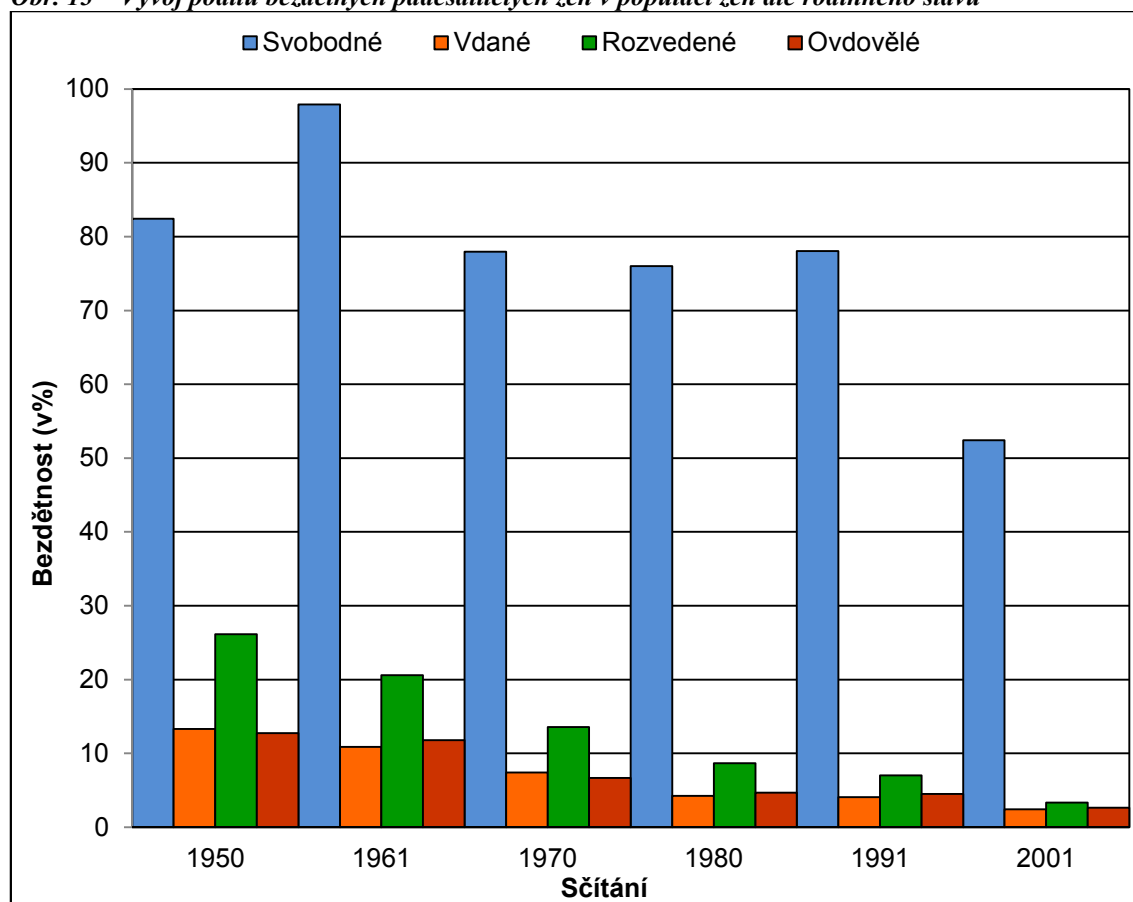
Zdroj: 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, vlastní výpočty

Nejvyšší bezdětnost mezi svobodnými ženami na konci reprodukčního období byla zjištěna při sčítání 1961 (Obr. 13). Ženy, které do padesáti let zůstaly svobodné, zůstaly zároveň

i bezdětné v téměř 98 %. Plodnost svobodných žen nebyla v tehdejší společnosti akceptovatelná. Pokud se rodily děti, rodily se především v manželství (někdy i kvůli manželství, když nevěsta otěhotněla ještě před sňatkem). Při posledním sčítání bylo zjištěno, že konečná bezdětnost svobodných žen dosahovala v roce 2001 hodnoty 52 %. Každá druhá žena, která se tedy během svého reprodukčního období neprovdala, zůstala i celoživotně bezdětná.

Mezi rozvedenými ženami se v 50 letech objevuje více než čtvrtina bezdětných. Jejich poměr klesá až na méně než 3 % v roce 2001. Podíl bezdětných žen na konci reprodukčního období je u skupiny vdaných a ovdovělých žen takřka totožný v celém sledovaném období. Sčítání 1950 zaznamenalo jejich zastoupení kolem 13 %, jejich podíl se v rámci jednotlivých sčítání neustále snižoval až na dnešní hodnoty pohybující se ve sčítání 2001 kolem 2,5 %.

Obr. 13 – Vývoj podílu bezdětných padesátiletých žen v populaci žen dle rodinného stavu

Poznámka: Podíl bezdětných v rámci daného rodinného stavu. Z důvodu nedostupnosti dat ze sčítání 1980 (Plodnost žen–manželské páry) jsou údaje za bezdětné ženy ve věcích 35, 40 a 50 let odvozené z údajů za bezdětnost žen ve věkových skupinách 35–39 let, 40–44 let a 45–49 let. Při výpočtu byly využity poměry bezdětných žen v jednotlivých věcích ze sčítání lidu 1970.

Zdroj: 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, vlastní výpočty

Kapitola 6

Postoje k bezdětnosti v České republice

Převážná většina českých bezdětných žen i mužů si v budoucnosti přeje založit rodinu. Prorodinná orientace českých mužů a žen se soustřeďuje především na model dvoudětné rodiny. O celoživotní bezdětnosti uvažuje jen velmi malé procento českých mužů a žen. Zatímco na otázku „Jaký je podle Vás ideální počet dětí v rodině v současných podmínkách?“ v průměru odpovídali respondenti 1,88 dětí, na otázku „Kolik dětí chcete v životě mít?“ odpovídali respondenti, že chtějí v průměru 2,09 dětí (Proměny 2005). Jejich přání a preference se rozchází s uskutečněným počtem dětí. Preference počtu dětí jsou jen slabým indikátorem konečného počtu narozených dětí. Preference určitého počtu dětí se také během života značně mění oproti počátku reprodukčního období. Jistá skepse přichází s věkem a s bariérami, které se v životě jedince objeví. Bariéry, které brání naplnění určité preference počtu dětí, jsou pocítovány jako problém individuální, nebo jako společenský problém.

6.1 Partnerská situace

Z tabulky je patrné, že lze prokázat míru bezdětnosti v souvislosti s partnerskou situací. I když stále platí, že mezi vdanými je větší počet matek, než mezi rozvedenými, či ovdovělými a svobodnými, neustále narůstá počet jedinců, kteří uskutečňují před vstupem do manželství vztah spojený s nesezdaným soužitím (Hašková, 2009, s. 93).

Tab. 1 – Podíl mužů a žen ve věku 25–54 let dle rodinného stavu, ne/existence partnerství a bezdětnosti (v%).

		Muži			Ženy		
		s dětmi	bez dětí	celkem	s dětmi	bez dětí	celkem
Svobodní	bez partnera	2	98	100	21	79	100
	s partnerem	32	68	100	21	79	100
Rozvedení/ovdovělí	bez partnera	82	18	100	89	11	100
	s partnerem	81	19	100	88	12	100
Manželé		92	8	100	94	6	100

Zdroj: Proměny 2005 v Hašková (2005a)

Roste počet osob, které před rodinným životem preferují spíše individualizovanou formu uspořádání soukromého života, spolu s tím roste i počet těch, kteří si nejsou jisti, zda se rodičem

v budoucnu vůbec stát, nebo zda dokonce raději zůstat bez dětí. Ačkoliv se většina mladých lidí rodiči stát chce, preference rodičovství u těch, kteří se již vzali, jsou vyšší, než u těch, kteří žijí nesezdaně. Nejnížší jsou mezi těmi, kteří buď žádného partnera nemají, nebo s ním alespoň nežijí. Ti jsou si ohledně svých reprodukčních preferencí jisti nejméně (Hašková, 2009, s. 72).

Během posledních 15 let se rapidně prodloužila doba, ve které žijí mladí lidé v období rané dospělosti bez partnera a to do 30. roku života. Protože lidé plánují děti především v rámci partnerského vztahu, bude mít toto prodlužující se období bez partnera v budoucnu vliv na zvyšování podílu bezdětných v české populaci. Přesto preference single života v české populaci zůstává nevýrazná, mladí lidé s absencí stálého partnera spokojeni nejsou (Hašková, 2009, s. 94). Celých 85 % respondentů bez stálého partnera, by ve své aktuální situaci partnera chtělo a žilo s ním, ať už v tradičních formách soužití nebo v individualizovaných (Proměny 2005). S rostoucím věkem ovšem spokojenost s absencí partnera narůstá.

Dalším důležitým faktorem, který se týká partnerství, je i věkové složení páru. Manželství, kde je větší věkový rozdíl mezi mužem a ženou, zůstává častěji bezdětné, než manželství věkově vyrovnané (Jureček: 1968 a, b), a to ať už z důvodu s věkem klesající možnosti početí, či kvůli neochotě investovat do rodičovství.

Kromě výše uvedených faktorů je důležitá shoda partnerů na reprodukčních plánech. Partneři, kteří se na reprodukčních plánech neshodnou, mají většinou méně dětí a jsou častěji bezdětní než ti, kteří se shodnou. Pokud se partneři ve svých reprodukčních plánech shodnou, jsou jejich plány statisticky významně častěji naplněny než u těch, kteří se na nich neshodnou (Hašková, 2009, s. 85).

Tab. 2 – Procentuální zastoupení vlivu shody partnerů (25-54 let) v reprodukčních plánech na jejich zahájení rodičovství.

	Má děti	Nemá děti
Shoda v počtu i v časování	77	63
Buď shoda v počtu, nebo v časování	17	22
Neshoda v počtu i v časování	6	15
Celkem	100	100

Poznámky: Otázky: „Shodujete se se svým partnerem v názoru na počet dětí?“, „Shodujete se se svým partnerem v názoru na dobu narození dětí?“

Zdroj: Proměny 2005 v Hašková (2009)

Dále se ukazuje (tab. 2), že v případě rodinných plánů je většina mužů i žen ochotna ke kompromisům. Na přistoupení ke kompromisům jsou v této oblasti muži a ženy ochotni přistoupit daleko častěji, než v případě jiného plánování. Na kompromis by přistoupilo určitě či spíše přistoupilo 90 % mužů a 84 % žen. Nejvíce neochotní ke kompromisům jsou přitom ti, kteří mají nulovou reprodukční strategii, jejich podíl mezi respondenty je dvě pětiny (Hašková, 2009, s. 86).

6.2 Vzdělání a trh práce

Vzdělání je dalším faktorem, který ovlivňuje reprodukční preference, plánování i následné realizování. Nejvíce je tento trend patrný u žen, především vysokoškolaček. Krom toho, že

vysokoškolačky preferují spíše rodiny s jedináčkem, než s dvěma dětmi, objevuje se u nich také vyšší podíl celoživotních bezdětných. V dnešní době je žena tou, která narozením dítěte trácí. V české společnosti je typické, že žena po narození dítěte opouští své zaměstnání a nastupuje na mateřskou dovolenou, kde stagnuje jak její profesní růst, tak mzda. Se studiem vysoké školy je spjata i změna v časování mateřství díky posunutému vstupu na trh práce. Tyto faktory společně s okolím, které je shovívavé k odkládání rodičovství do pozdějšího věku, zapříčiňují u vysokoškolaček plánování a realizaci menších rodin, než je tomu u rodin s méně vzdělanými rodiči.

Generace žen narozená v roce 1970, která měla v době posledního sčítání (2001) 30 let, měla 34% bezdětných vysokoškolaček (Rychtaříková, 2008).

Život v soudobých tržních společnostech vytváří hodnotový rámec vyhovující spíše než rodinnému životu principu racionality soudobých společností, preferujících mobilní, svobodné a bezdětné jedince bez závazků, připravené kdykoliv reagovat na měnící se požadavky trhu (Beck: 1992). Beck definuje tržní společnost jako společnost bezdětnou.

K současné situaci v České republice přispěla i sociální politika 90. let. V této době byla prodloužena doba, po kterou lze čerpat rodičovský příspěvek (na 4 roky), jenž náleží rodiči, který celodenně pečuje o dítě (Hašková, 2005b).

Za nejvíce komplikované či nemožné považují skloubení rodičovství s výdělečnou činností především vysokoškolačky (33,5 %) a maturantky (30,9%). Přesto 44 % vysokoškolaček vidí možnost skloubení možnosti rodičovství a výdělečné činnosti velmi dobře, nebo uspokojivě. Maturantky tyto možnosti volily ve 47 % (Proměny 2005).

6.3 Další faktory

Ve výzkumu Proměny 2005 se ukázaly i jiné vlivy ovlivňující vstup do rodičovství. Muži a ženy se rozhodují, zda se stát rodičem i podle existence nebo neexistence touhy po dítěti, zda našly vhodného partnera a jeho názory a požadavky. Kromě těchto rodinných faktorů byl zjištěn vliv na bytovou situaci a celkovou ekonomickou situaci domácnosti.

Podle toho, zda odpovídali bezdětní nebo rodiče, se lišil jejich výběr tří znaků, které nejvíce ovlivnily reprodukční chování.

Jak je (tab. 3) patrné, znak, který by nejspíše ovlivnil u bezdětných odklad či odmítnutí rodičovství, je situace v partnerství. Mezi nejdůležitější znaky bezdětní zařadili také bytovou situaci, absenci touhy po dítěti a ekonomickou situaci domácnosti. Oproti bezdětným, rodiče volí nejčastěji za nejdůležitější znak, který přispěl k tomu, že si založili rodinu, touhu po dítěti. Dalším nejčastěji zmiňovaným znakem jsou požadavky partnera a bytová a ekonomická situace. Na třech nejdůležitějších znacích ovlivňujících reprodukční chování se tedy bezdětní i rodiče shodují. Dalšími faktory, které bezdětné ženy a muži zmiňují, jsou také partnerova i vlastní situace v zaměstnání, zdravotní stav a volnočasové aktivity. Zdravotní stav je přitom pro bezdětné mnohem častěji zmiňovaným faktorem, než je tomu u rodičů.

Oproti rodičům také bezdětní kladou nejmenší důraz na vliv svého okolí a na náboženské přesvědčení. Menší vliv také přisuzují náhodě. Pokud se tedy zaměříme na to, čím se mezi sebou liší bezdětní a rodiče, můžeme si povšimnout, že u rodičů vyvstává vliv touhy po dítěti a

náhody, zatímco u bezdětných je to vliv situace v partnerství, situace partnerova i vlastní v zaměstnání, volnočasové aktivity a také zdravotní stav. (Hašková, 2009, s. 99)

Rozhodnutí nemít děti se liší i v rámci pohlaví. Pro ženy bývá významným faktorem i zdravotní stav, pro muže jejich současná partnerská situace. (Sobotka, 2006)

Tab. 3 – Podíly bezdětných a rodičů ve věku 25–54 let, kteří označili následující faktory, které ovlivnily jejich reprodukční chování (v%).

	Bezdětní	Rodiče
Situace v partnerství	75	50
Požadavky partnera	65	68
Bytová situace	63	64
Touha po dítěti	62	80
Ekonomická situace domácnosti	59	57
Partnerova situace v zaměstnání	50	36
Situace v zaměstnání	40	25
Zdravotní stav	43	34
Náhoda	31	36
Náboženská nebo jiná přesvědčení	18	15
Vliv okolí	17	18
Volnočasové aktivity	37	19

Zdroj: Proměny 2005 v Hašková (2005)

6.4 Jak veřejnost přijímá bezdětnost?

Volba bezdětnosti není v české společnosti vnímána rovnocenně s volbou rodičovství. Rodičovství je v současné české společnosti i přes výrazný růst podílu mladých bezdětných v populaci považováno za jednu ze sociálních komponent identity dospělého člověka, a znamená tak silnou sociální normu (Hašková, 2009, s. 109)

Z tabulky (tab. 4) je patrné, že respondenti v nejmladší věkové skupině si myslí, že „Jediné místo, kde je člověk doopravdy šťasten, je doma se svými dětmi“. Méně častým přijímaným výrokem je, že „Člověk nemůže být šťasten, když nemá děti.“ Tato odpověď byla silně podmíněna věkem a rodinným stavem, kdy 30 % mužů a 43 % žen, ve věku nad 60 let však dokonce 59 % mužů a žen, tento výrok označilo jako správný. S danými výroky celkově souhlasil větší podíl žen než mužů, a to ve všech věkových kategoriích nehledě na to, zda žena byla bezdětná, nebo byla matkou.

Překvapivý je souhlas s tvrzením, že „Mít děti je zodpovědnost vůči společnosti“. Souhlas je patrný napříč všemi věky i pohlavím, a to včetně bezdětných. Takovýto názor společnosti na bezdětné, jakožto sobecké jedince, lze vysvětlit jako pozůstatky názorů proklamovaných během socialismu (Sobotka, 2006).

I přes rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství většina dotázaných ve všech věkových kategoriích souhlasí s tvrzením „Lidé chtějící děti, by se měli oženit/vdát“. Souhlas s tímto výrokem je silně závislý na věku, s věkem počet souhlasných odpovědí narůstá a nejvíce je patrný právě u nejstarší populace.

Přestože data potvrzují, že stále méně lidí souhlasí s výroky typu: „Lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdný život“ (52,4%), vnímání celoživotní bezdětnosti jako odchylky od normy je stále aktuální. (ISSP, 2002). Tomuto trendu napomáhá i fakt, že sami muži a ženy se rodiči ve svém životě většinou stát chtějí.

Rozdílné vnímání je v české společnosti i mezi dobrovolnou bezdětností, která je specifická možností volby a bezdětností nedobrovolnou způsobenou určitými bariérami. Dobrovolnou bezdětnost definuje například Rabušic jakožto: „Skutečnost, kdy se manželé vědomě brání početí s cílem, aby během svých plodných let nezplodili dítě, aby jejich manželství zůstalo bezdětné“ (Rabušic, 2001, s. 168).

Tab. 4 - Procentuální zastoupení souhlasných odpovědí na dané výroky v postojích k rodinnému chování

		„Úplně šťasten a spokojen doma s dětmi“	„Člověk nemůže být šťasten, když nemá děti“	„Mít děti je zodpovědnost vůči společnosti“	„Kdo chce mít děti, měl by se oženit (vdát)“
Ženy	18 – 29 let	67,4	43,9	57,9	52,1
	30 – 44 let	75,8	50,3	55,6	64,0
	45 – 49 let	79,0	51,9	69,4	67,7
	60+ let	87,0	60,7	80,9	91,1
	celkem	76,4	50,8	64,3	66,5
Muži	18 – 29 let	55,6	30,2	51,6	56,3
	30 – 44 let	67,7	46,1	50,4	66,7
	45 – 49 let	76,2	46,3	58,6	71,2
	60+ let	77,2	59,4	73,3	83,0
	celkem	69,1	44,8	57,7	68,6
Bezdětné ženy	18 – 39 let	60,0	46,1	59,5	59,1
Bezdětní muži	18 – 39 let	50,9	28,9	50,0	51,7

Zdroj: Srovnávací šetření postojů a názorů na redukční chování a opatření populační politiky 2001 v Sobotka (2006)

Z tabulky (tab.5) je patrné, že nejvíce přijímané důvody k životu bez dětí jsou obavy o zdraví, ať již svoje (67 % respondentů) nebo dítěte (78% respondentů). Volba celoživotní bezdětnosti je tedy pro většinu české populace přijatelná kvůli obavám o zdraví a také z důvodu ekonomické nejistoty. Nejvíce možnost nepříznivé ekonomické situace akceptují mladší respondenti a respondentky. Ekonomická nejistota je faktorem, kterým se starší populace odlišuje od mladší, která je výrazně shovívavější (pro mladší 36 let ji za přijatelný důvod zvolilo 73 %, pro mladší 41 let 72 % a pro starší 40 let jen 60 % populace). Akceptace ostatních faktorů není v české společnosti příliš vysoká. Lze ovšem říci, že s rostoucím věkem tolerance k testovaným zdůvodněním klesá.

Tab. 5 – Podíl respondentů, kteří označili dané odpovědi pro celoživotní bezdětnost (v %).

	ano spíše	ano	spíše ne	ne	neví	celkem
obava o zdraví dítěte	35	43	12	5	5	100
obavy o vlastní zdraví	23	44	20	7	6	100
obavy z individuální ekonomické situace	18	46	28	5	3	100
náboženské přesvědčení	18	27	17	27	11	100
upřednostnění péče o jiného člena rodiny	7	26	41	18	8	100
obava z budoucího vývoje společnosti	9	23	36	24	8	100
nedůvěra ve vlastní rodičovské schopnosti	5	25	44	21	5	100
upřednostnění práce před zakládáním rodiny	7	10	37	36	3	100
obava ze ztráty vlastní nezávislosti	6	13	35	41	5	100
upřednostnění zálib neslučitelných s péčí o dítě	5	12	31	48	4	100

Poznámka: Otázka zněla: „Někteří lidé se mohou z různých důvodů rozhodnout nemít ve svém životě děti. Nakolik Vám osobně připadají následující důvody k tomuto rozhodnutí přijatelné, nebo nepřijatelné?“

Zdroj: Naše společnost v Hašková (2005)

Kapitola 7

Závěr

Sledované generace žen, které se narodily v průběhu a po skončení druhé světové války reagovaly na významné společenské změny, které zřejmě definitivně změnily jejich vnímání života, postoje a hodnoty. Rozšíření antikoncepce a nové příležitosti v životě ženy nechaly vzniknout konkurenčním aktivitám, které ohrožily dosavadní výsostné postavení mateřství a péče o rodinu. Tyto inovace poskytly ženám možnost kontrolovat svou plodnost a možnost zvolit si, kdy a zda založí svou rodinu. Změny byly hlavní příčinou poklesu plodnosti ve sledovaných zemích Nizozemsku, České republice, Slovensku a USA. V České republice se k těmto společenským změnám připojily také problémy existenčních nejistot spojených s vysokou mírou nezaměstnanosti a ekonomicko–sociálním rozvrstvením společnosti. Společnost se stále více blížila ke konzumnímu stylu života. Po přelomovém roce 1989 se pro mladé lidi otevřela možnost seberealizace mimo rodinu, která byla v minulém režimu klíčová. Během socialismu byla rodina také podporována státem, kdežto po jeho pádu rodiny o výhody přišly (Rychtaříková, 2007). Vzrostla také hodnota vzdělání, která se odrazila v růstu studujících především ve věkové skupině 20 – 25 let (Sobotka, 2006).

Analýza bezdětnosti žen ve třech Evropských zemích a v USA u generací žen narozených v letech 1935–1968 (v USA v období 1935 – 1937) ukázala, že k vývoji generační bezdětnosti skutečně dochází. Tento vývoj se ale v rámci států podobá jen minimálně. Jistá podobnost je pozorovatelná především u Slovenska a České republiky. U obou zemí je vývoj trendu takřka totožný, ale hodnoty bezdětnosti dosahují odlišných úrovní. Na Slovensku oscilují kolem 10% v celém sledovaném období, ale Česká republika těchto hodnot dosáhla až u posledních generací žen. U obou zemí jsou patrné zlomové generace, které se narodily po roce 1960, a které svou reprodukci uskutečňovaly (v případě bezdětnosti spíše neuskutečňovaly) po pádu totalitního režimu.

Generace narozené po válce v USA a Nizozemsku pocítily prudký pokles konečné plodnosti, se kterou souvisí i prudký nárůst konečné bezdětnosti. Pokud přijmeme teorii druhého demografického přechodu, pak můžeme říct, že se během sledovaného období naplno v těchto západních zemích projevil, kdežto v České republice a na Slovensku lze jeho projev sledovat až u zmíněných generací narozených v šedesátých letech dvacátého století. Stejně rozdělení na „Východ“ a „Západ“ lze sledovat i u odlišného vývoje podílu bezdětných žen ve 35, 40 a 50 letech. U západních zemí se projevuje trend změny v časování rození dětí, kdy se

v rámci generací rychle zvyšuje podíl žen, které jsou ve třiceti pěti letech ještě bezdětné, zatímco po čtyřiceti letech do konce reprodukčního období jich svou reprodukci uskutečňuje jen minimum. U Nizozemska v generaci narozené roku 1967 zůstává ve třiceti letech bezdětná dokonce celá polovina žen, to je téměř o třetinu žen více než tomu bylo ve stejném věku u generace 1941. V USA zase u generace 1953 i ve 35 letech zůstává bezdětná pětina žen, a poté jich uskutečňuje svou plodnost jen minimum. V České republice a na Slovensku je tento trend patrný méně výrazně. České ženy narozené v roce 1968 zůstaly ve svých 35 letech bezdětné ve více než 10 %, ovšem ve 40 letech jich zůstalo bezdětných necelých 9 %. Na Slovensku zůstalo v generaci žen 1968 bezdětných ve 35 letech 14 % žen, zatímco ve 40 to bylo 12 %.

Analýza bezdětnosti podle rodinného stavu z dat ze sčítání lidu 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001 ukázala, že dlouhodobě klesala bezdětnost ve všech kategoriích rodinného stavu (Rychtaříková, 2003). K největším změnám v podílu bezdětných žen docházelo u svobodných žen, kdy ve sčítání 1950 bylo mezi svobodnými zjištěno 82 % bezdětných, ovšem při posledním sčítání v roce 2001 zůstávalo jen 50 % svobodných žen zároveň bezdětných. Při posledním sčítání byl zjištěn jen velmi nízký podíl svobodných, rozvedených a ovdovělých žen, které ve věku 35 i 50 let jsou zároveň bezdětné. Lze tedy říci, že v České republice platí trend, pokud lidé již vstupují do manželství, tak za účelem mít i děti.

Co se týče struktury bezdětnosti, je třeba mít na zřeteli, že se měnila struktura žen podle rodinného stavu, takže narůstal i počet svobodných. Proto také podle posledního sčítání narostlo zastoupení svobodných bezdětných žen, zatímco počet bezdětných vdaných žen byl výrazně nižší.

Bezdětnost (především dobrovolná) je fenomén, který je závislý přímo na rozhodnutí jednotlivce. Z výběrových šetření bylo zjištěno, že existuje jen velmi malé procento českých mužů a žen, které by si přálo zůstat celoživotně bezdětné, nejčastěji si lidé přejí mít v životě dvě děti. Jejich přání se ovšem s opravdu uskutečněným počtem dětí rozcházejí. Preference rodičovství je také svým způsobem závislá na stavu partnerství. Nejméně jsou si svou reprodukční preferencí jisti ti, kteří nemají žádného partnera, nebo s ním nesdílí společnou domácnost. Nejvíce jsou si naopak jisti jedinci, kteří již byli oddáni. Možná i proto mnoho lidí se založením rodiny váhá, protože se také rapidně prodloužila doba, kdy partneři žijí osamoceně, přestože tento stav 85 % respondentů nevyhovuje. Důležité je, aby partneři nebyli od sebe výrazně věkově vzdáleni a také, aby se jejich reprodukční plány shodovaly.

Dalším faktorem, který má vliv na bezdětnost je vzdělání. V dnešní době, kdy význam vzdělání roste, není divu, že vysokoškolačky zůstávají i déle a častěji bezdětné. Svůj vliv má i to, že v české republice je to především žena, která trápí narozením díky opuštění zaměstnání kvůli mateřské dovolené, kde je ve stagnaci jak její profesní růst, tak plat. To podporuje i fakt, že vysokoškolačky byly skupinou, která viděla skloubení své kariéry a profese jako problémové.

Sami bezdětní často udávají jako důvod toho, že nemají děti především situaci v partnerství, požadavky partnera a bytovou situaci. Velkou roli hrají i ekonomické faktory či volnočasové aktivity. Oproti nim rodiče jako důvod toho, že jsou rodiči, volí především touhu po dítěti. Důležitým faktorem je pro ně i bytová situace a požadavky partnera. Oproti bezdětným pro ně volnočasové aktivity téměř nehrály roli.

Důležité je i studium, jak přijímá bezdětnost veřejnost. Volba bezdětnosti není v České republice vnímána stejně, jako je tomu u nucené bezdětnosti (neplodnosti). Neplodní vzbuzují lítost, kdežto dobrovolně bezdětní spíše odsouzení. Překvapivé je, že s prorodinnými výroky souhlasili jak ti, co mají děti, tak bezdětní. Rozdíly jsou patrné především v rámci věku, kdy mladší lidé jsou i více tolerantní, kdežto starší lidé více souhlasily s výroky typu: „Úplně šťasten a spokojen může být člověk jen doma s dětmi.“ a „Kdo chce mít děti, měl by se vdát.“ Výrazný rozdíl je také mezi pohlavím, kdy ženy s danými výroky souhlasily častěji, než muži.

Fenomén bezdětnosti je fenoménem, který se teprve dostává do popředí společenského povědomí. Je novým jevem, který se v minulosti týkal jen malé skupiny lidí. Vzhledem k jeho aktuálnímu vývoji demografických i hodnotových změn lze však předpokládat, že bezdětnost poroste. Jaká je její aktuální situace ukáží zřejmě především výsledky ze sčítání z tohoto roku 2011.

Seznam použité literatury

BECK, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications, 1992. 260 s. ISBN 0-8039-8345-X.

COLEMAN, D. 2004. *Why we don't have to believe without doubting in the "Second demographic transition"—some agnostic comments*. Vienna Yearbook of Population Research, 2004. pp. 11-24. ISBN 978-3-7001-3272-1. Dostupné také z WWW: <http://hw.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x00062019.pdf>.

Český sociálněvědní datový archiv. [online] [cit. 21. 8. 2011]. Dostupné na: <<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>>.

Demopaedia. 2010. [online]. Druhé vydání. 2011 [cit. 2011-08-28]. Dostupné na WWW: <http://cs-ii.demopaedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana>.

European Value Study. 2011. [online] [cit. 18. 8. 2011]. Dostupné na: <<http://www.europeanvalues.net/>>.

FIALOVÁ, L. 2010. *Vývoj obyvatelstva vybraných evropských zemí po roce 1945* (7. Přednáška). Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

GRUBER, J. 1923. *Populační otázka*. Praha: Melantrich, 1923.

HAMILTON, B. E.; JOYCE, A. M.; VENTURA, S. J. 2010. *Births: Preliminary Data for 2009*. National Vital Statistics Reports. 2010, vol. 59, n. 3. Dostupné z WWW: <http://www.cdc.gov/nchs/data/nvsr/nvsr59/nvsr59_03.pdf>

HAŠKOVÁ, H. 2005a. *Reprodukční preference a bezdětnost v české společnosti ve světle kvantitativních dat*. Gender sociologie [online]. 2005, roč. 6, č. 1, [cit. 2011-08-18]. Dostupné z WWW: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005122202>>.

HAŠKOVÁ, H. 2005. *Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu*. Sociologický ústav ČR [online] [prezentace]. 2005, [cit. 2011-08-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005122202>>.

HAŠKOVÁ, H. / ZAMYKALOVÁ, L. 2006. Mít děti - co je to za normu? Čí je to norma? *Biograf* (40-41): 130 odst. 2006. Dostupné na WWW: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v4001>>.

HAŠKOVÁ, H. (ed.), POMAHAČOVÁ, J. 2006. *Rodičovství a bezdětnost v českých ženských a mužských časopisech*. Sociologické studie/ Sociological Studies 2006, č.13. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-111-3. Dostupné z WWW: <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/250_SS_06_13.pdf>

HAŠKOVÁ, H; ŠALAMOUNOVÁ, P; VÍZNEROVÁ, H; ZAMYKALOVÁ, L. 2006. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie 2006, č. 4. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 80-7330-092-3. Dostupné z WWW: <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/241_SS_06_04.pdf>.

HAŠKOVÁ, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Slon, 2009, 264 s. ISBN 978-80-7419-020-9.

HOFFMAN, L.W. and HOFFMAN, M.L.1973. *The value of children to parents*. In Fawcett, J.T. (ed.) *Psychological Perspectives on Population*. Basic Books, New York, NY, 1973, s. 19-76.

JUREČEK, Z. 1968a. *Bezdětná manželství. Demografie 1*.

JUREČEK, Z. 1968b. *Bezdětná manželství. Demografie 2*.

JUŘÍČKOVÁ, L. 2005. *Bezdětnost v České republice*. Praha, 2005. Disertační práce Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Katedra demografie a demogeografie.

KOCOURKOVÁ, J. 2010. *Světový populační vývoj* (8. Přednáška). Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

KONEČNÁ, H. 2003. *Na cestě za dítětem. Dvě malá kříska*. Praha: Academia, 2003. 320 s. ISBN 80-200-1055-6.

KUČERA, M.; FIALOVÁ, L.; HAMPLOVÁ, D.; VYMĚTALOVÁ, S. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: SLON. 2000.

OECD Family Database. 2011. [online] [cit. 15-8-2011]. Dostupné na: <<http://www.oecd.org>>.

Neplodnost. 2007. [online] [cit. 21-8-2011]. Dostupné na: <<http://neplodnost.org/>>.

RABUŠIC, L. 2001a. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 2001. 266 s. ISBN 80-86429-01-6.

RABUŠIC, L. 2001b. *Value Change and demographic behavior in the Czech Republic*. Czech Sociological Review. 2001, vol. 9, no. 1, s. 99–122. ISSN 0038-0288.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2008. *Nové demografické trendy v České republice* [online] [prezentace] [cit. 2011-08-18]. 2008. Dostupné na WWW: <<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/novetrendyjr1.pdf>>

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1987. *Analýza bezdětnosti jako nástroj odhadu neplodnosti manželství v Československu*. Československá gynekologie. 1987, roč. 52, č. 9, s. 720–726.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1996. *Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace*. Demografie. 1996, roč. 38, č. 2, s. 77–89. ISSN 0011-8265.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1997–1998. *Česká republika a druhý demografický přechod?* Geografické rozhledy. 1997–1998, roč. 7, č. 2, s. 39–42. ISSN 1210-3004.

RYCHTAŘKOVÁ, J. 2001. *Minulá a současná diferenciace reprodukce v Evropě*. Pp. 10–25 in RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1999. *Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition?* Acta Universitatis Carolinae Geographica, vol. 34, no. 1, 1999 s. 19–44.

RYCHTAŘÍKOVÁ; S. PIKÁLKOVÁ; D. HAMPLOVÁ (eds.). 2001. *Diferenciace reprodukčního chování v evropských populacích*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2001.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2003a. *Generační plodnost v České republice na základě sčítání 2001*. Demografie. 2003, roč. 45, č. 4, s. 255–263. ISSN 0011-8265.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; AKKERMANN, A. 2003b. *Trajectories of fertility and household composition in the demographic profile of the Czech Republic*. Population and Environment vol. 24, no. 3, s. 225–254.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2007. *Porodnost v České republice: dvě rozdílné epochy*. Geografické rozhledy. 2007, roč. 17, č. 1, s. 2–5. ISSN 1210-3004.

RYCHTAŘKOVÁ, J. 2008. *Diferenční plodnost v České republice*. Přednáška České demografické společnosti. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 16. 1. 2008.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2010. *Populační vývoj na území České republiky*, (6. Přednáška). Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

SLEPIČKOVÁ, L. 2005. *Nedobrovolná bezdětnost v sociologické perspektivě*. Diplomová práce. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. 2005.

SLEPIČKOVÁ, L. 2009. *Nepłodnost jeho a nepłodnost její: Genderové aspekty asistované reprodukce*. Sociologický časopis. 2009, roč. 45, č. 1, s. 177–203.

SLEPIČKOVÁ, L. 2011. *Nedobrovolná bezdětnost jako medikalizovaný problém*. Disertační práce. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. 2011.

SOBOTKA, T. 2005. *Changes in fertility quantum and tempo in Austria, the Czech Republic and Slovakia. A parity-specific view*. In KOSCHIN, F. (ed.) *Fertility and family trends in Austria, the Czech Republic and Slovakia: Towards a convergence?* [online]. 2005 [cit. 2011-08-15]. Dostupný z WWW:

<http://www.oeaw.ac.at/vid/download/sobotka/Sobotka2005_Fertility%20CZ_AT_SK.pdf>.

SOBOTKA, T. 2006. *Bezdětnost v České republice*. s. 60-78 in Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamanová, G. (eds.) *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: SoÚ AV ČR. 2006.

SÝKORA, D. 2008. *Bezdětnost ve stáří. K sociální integraci bezdětných seniorů*. Sociologický časopis. 2008, roč. 44, č. 1, s. 113-138.

ŠUBRTOVÁ, A. 2006. *Dějiny populačního myšlení v Českých zemích*. Praha: Česká demografická společnost, 2006. 316 s. ISBN 80-239-8369-5.

The Human Fertility database. 2010. The Human Fertility database [online]. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). [cit. 2011-08-20]. Dostupné na WWW: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>>.

Van de KAA, D. J. 1997. *Options and Sequences: Europe's Demographic Patterns*. Journal of the Australian Population Association. 1997.

Van de KAA, D. J. 2002. *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper 6th Welfare Policy Seminar, National Institute of Population and Social Security, Tokyo, 29 January. Dostupný také z WWW: <http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf>

ZAMYKALOVÁ, L. 2002. *Asistovaná reprodukce: problém ustavování hranic*. Diplomová práce. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. 2002.

ZAMYKALOVÁ, L. 2003. *Kdo smí participovat na asistované reprodukci*. Biograf. 2003, č. 31, 86 odst. Dostupné z WWW: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3103>>

ZUZÁNKOVÁ, N. 1976. *Bezdětná manželství*. Demografie 2. *Ženy a muži v číslech*. Praha: MPSV a ČSÚ. 1976.

Přílohy

Otázky týkající se bezdětnosti v projektu Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR: „Jakou váhu má (měl) pro Vás názor Vašeho partnera při Vašem rozhodování o počtu dětí?“, „Zhodnoťte, prosím, do jaké míry je výkon Vaší výdělečné práce slučitelný s případným založením rodiny.“, „Byl/a byste ochoten/a v následujících oblastech přistoupit na kompromis s partnerem/partnerkou (pokud byste se neshodli)? Ve Vašich rodinných plánech (narození a počet dětí).“, „Jakou váhu má (měl) pro Vás názor Vašeho partnera při Vašem rozhodování o době narození dětí?“, „Chtěla byste mít dítě i pokud byste je měla vychovávat sama, bez partnera?“, „Kolik dětí chcete (chtěl/a jste) v životě celkem mít?“, „Jak velký vliv mají nebo měly následující okolnosti na Vaše rozhodování o založení rodiny?“ („Situace ve Vašem zaměstnání, plánování pracovní dráhy či studia“, „Názor a požadavky Vašeho partnera/partnerky“, „Situace vašeho partnera/partnerky v jeho/jejím zaměstnání, plánování jeho/její pracovní dráhy či studia“, „Ekonomické postavení Vaší domácnosti“, „Bytová situace Vaší domácnosti“, „Zdravotní stav Váš nebo Vašeho partnera“, „Váš názor na svět anebo náboženské přesvědčení“, „Vaše osobní touha přivést na svět a vychovávat děti“, „Vaše volnočasové aktivity a zájmy (touha cestovat, věnovat se jiným věcem)“, „Názory a požadavky Vaší širší rodiny a okolí“, „Náhoda.“).

Otázky z výzkumu: Manželství, práce a rodina 2005: „V ČR se v posledních letech rodí málo dětí. Vyvolává to ve Vás obavy?“, „Dáváte přednost výroku „Mít děti je záležitost každého člověka, do kterého nemá nikdo co mluvit.“ nebo „Mít děti je naše zodpovědnost vůči společnosti.“?, „Jak dlouhá doba uplynula od Vašeho rozhodnutí mít první dítě k jeho skutečnému počtu?“, „Můžete nám, prosím, říci, jaké důvody toho, že si (ne)přejete (další) dítě?“, „Vyjednávali jste nebo vyjednáváte o počtu dětí s Vaším manželem nebo partnerem?“, „Když se ještě jednou zamyslíte nad počtem Vašich dětí, kolik dětí předpokládáte, že budete celkově během svého života mít kolik dětí?“, „A pokud byste měla ve svém životě úplně příznivé životní podmínky, jaký celkový počet dětí byste si přál/a?“, „Měnila se v průběhu Vašeho života Vaše představa o tom, kolik chcete mít dětí?“, „Z jakého důvodu jste měnila svou představu o počtu dětí?“, „Dáváte přednost názoru: „Člověk musí mít děti, aby jeho život byl naplněn“.

nebo „Dnešní svět nabízí tolik různých příležitostí k naplnění života, že dítě je už vlastně nepotřebné.“?, „Souhlasíte s názorem, že dítě je nezbytné pro psychickou pohodu ženy?“, „Souhlasíte s názorem: Mateřská láska je cit, který se nedá ničím nahradit?“

Otázky související s tématem bezdětnosti v projektu Naše společnost 2004/4: „Někteří lidé se dnes rozhodují nemít ve svém životě děti. Jaké důvody je podle Vás k tomu rozhodnutí vedou? A jaké důvody jsou podle Vás dnes důležité pro to, že se lidé rozhodují děti mít?“, „Máte v úmyslu mít v budoucnu (další) dítě?“, „Existují různé důvody, proč lidé nemají v úmyslu mít (další) dítě. Odpovídají následující důvody Vaší současné situaci?“, „Pokud byste měl vybrat z výše nabízených důvodů ten, který je pro Vás nejvýznamnější, který by to byl?“, „Kolik dětí, kromě těch, které už máte, chcete v budoucnu ještě mít?“, „Kdy, v jakém časovém horizontu, byste chtěl mít další dítě?“, „Existují různé důvody, proč lidé odkládají narození (dalšího) dítěte. Odpovídají následující důvody Vaší současné situaci?“, „Pokud byste si měl vybrat z výše nabízených důvodů ten, který je pro Vás nejvýznamnější, který by to byl?“, „Jaký je Váš názor na ideální věk mužů a žen při narození prvního dítěte a na ideální počet dětí v rodině?“, „Jaký je Váš názor na ideální věk mužů a žen při narození prvního dítěte a na ideální počet dětí v rodině?“, „Kolik znáte osobně ve svém okolí bezdětných žen ve věku do 35 let?“, „Znáte alespoň u jednoho z těchto lidí skutečné důvody, proč nemá děti? Pokud ano, jaké to jsou důvody? Uveďte všechny důvody, které znáte, a to i přesto, že to mohou být důvody více lidí.“, „Spojujete si s muži (ženami), kteří nechtějí mít děti, nějaké vlastnosti či charakteristiky? Jsou podle Vás něčím typičtí nebo je pro ně něco charakteristické? Pokud ano, čím jsou podle Vás tito muži typičtí?“, „Někteří lidé se mohou z různých důvodů rozhodnout nemít ve svém životě děti. Nakolik Vám osobně připadají následující důvody k tomuto rozhodnutí přijatelné nebo nepřijatelné?“, „Souhlasíte s výrokem: Vzhledem k celosvětovým problémům, jako je přelidnění planety, chudoba, zhoršující se životní prostředí, nemoci, terorismus, války a zločinnost, není zodpovědné přivést do tohoto světa děti.“, „Souhlasíte s výrokem: Přivést na svět dítě nemá smysl, pokud pro něj předem neexistuje zázemí v podobě fungujícího manželství.“, „Souhlasíte s výrokem: Pokud člověk zjistí, že je pro něj ze zdravotních důvodů obtížné počít nebo porodit vlastní děti, měl by udělat vše pro to, aby tento úděl zvrátil.“, „Jak důležité je podle Vás, aby žena zajistila harmonickou rodinu pro to, aby byla žena svým okolím považována v životě za úspěšnou?“, „Představte si situaci, kdy by za Vámi přišlo Vaše dospělé dítě a řeklo Vám, že se rozhodlo nemít ve svém životě děti. Nakolik by Vám připadaly následující důvody k tomuto rozhodnutí přijatelné nebo nepřijatelné?“

Otázky objevující se ve studiích Evropských hodnot: „Myslíte si, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“, „Chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“, „Co si myslíte o výroku: Člověk musí mít děti, aby jeho život byl naplněn.“